

MARINO BECICHEMO I DUBROVAČKI KODEKSI *HEROIDA*

Neven Jovanović

UDK: 80-05Becichemo, M.
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb
neven.jovanovic@ffzg.unizg.hr

Marino Becichemo (1468–1526) iz Skadra bio je humanist i profesor retorike. Djelovao je na području Mletačke Republike, uz dva razdoblja profesorske službe u Dubrovniku (1494–1496. i 1508–1510). Prikazujem Becichemov život, djelo i mrežu poznanstava. Posebno me zanimaju njegove filološke *Ovidianae annotationes*, *Bilješke uz Ovidija* (prva verzija 1495, objavljeno 1525). One uključuju 241 kratki komentar od kojih 40 razmatra tekstualne varijante kodeksa u vlasništvu trojice dubrovačkih patricija (to su Ivan Gučetić, Ilija Crijević i vjerojatno Petar Menčetić) i trojice brescianskih profesora (Bernardino Laurino, Marco Picardi, vjerojatno Alessandro Caravelli); o vlasnicima kodeksa donosim nužne biografske podatke. Napokon razmatram Becichemov pristup uspostavi teksta *Heroida*, uspoređujem ga sa spoznajama današnje filološke znanosti i razmišljam o kontekstu nastanka i objavljivanja bilježaka. Priloženo je i djelomično izdanje relevantnih izvadaka iz *Bilježaka uz Ovidija*.

Ključne riječi: renesansni humanizam, povijest filologije, *variae lectiones*, Ovidije, *Heroide*, rukopisi, Dubrovnik, Venecija, Brescia, Marino Becichemo

1. Život i djelo

Marinus Becichemus Scodrensis, uir sane prompti et uelocis ingenii qui Brixiae et Ragusii publico aere conductus humanitatis studia professus est – »Marino Becichemo iz Skadra, osoba iznimno budna i hitra duha; o javnom trošku zaposlen u Bresciji i Dubrovniku, predavao je humanističke znanosti«; ovako je 1516. Giovanni Britannico (1470/71 – nakon 1518) u opsežnom popisu znanstvenika

koji su »poznavajući i usvojivši kako grčku, tako i rimsku književnost počeli uklanjati ono barbarstvo nakupljeno u učeničkim umovima te obnavljati istinsku latinštinu«, sažeto portretirao humanista čiji ću susret s dubrovačkim kodeksima rekonstruirati.¹

Ne znamo kako je Becichemo izgovarao latinski oblik svojeg prezimena; prema stihovima koji ga spominju, predzadnji je slog kratak. Talijanske verzije glase Bezichemi, Bizichemi, Becichi i (podrugljivo) Bicichio, Bizichio, Becicco i Bezicco. Talijani ga danas zovu Marino Becichemo, Albanci Marin Beçikemi, a Hrvati i Crnogorci Marin Becić ili Bečić.²

¹ Ovaj je rad dio projekta koji je financiran sredstvima programa Europske unije za istraživanje i inovacije Obzor 2020 (GA n. 865863 ERC-AdriArchCult). – Citirane riječi potječu iz poslanice: »Ioannes Britannicus Brixianus salutem plurimam dicit senatui populoque Brixiano«, *Q. Horatii Flacci Odarum libri quatuor, epodi, carmen saeculare Porphirio, Anto. Man. Ascensio interpretibus. Ars poetica. Sermonum libri duo. Epistolarum totidem. Ioanne Brita. Brixii. interprete*, Venetiis: ex aedibus Alexandri Paganini, 1516 die VI Februarii (Edit 16 CNCE 22682). Temeljni pregled Becichemova života i djela još je uvijek Cecil H. Clough: »Becichemo, Marino«, *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. 7, 1970 (internet, 26. prosinca 2022).

² Prozodija (u pentametrima): Nomine Becichemum quo nihil est melius (Pylades Castello, I iii v), Becichemus doctos doctior ipse fouet (Bernardino Laurini, I iv v), Marinus Becichemus, *Hoc in libro sunt Marini Becichemi Scodrensis oratoris clarissimi et publici gymnasii Brixiani moderatoris Luculentissima oratio, qua Brixiano senatui gratias agit. Aurea praelectio in C. Plinium Secundum, cui adiuncta est mirabilis apologia in Regirum quendam bonorum hostem. Pulcerrima [!] obseruationum collectanea in primum Naturalis historiae librum. Variarum obseruationum libri tres utilissimi. Pauli Suardi elegans in auctoris laudem & aduersus Graeculos epistola cum additione & castigatione eorum, quae impressores aut praetermisere, aut perperam reposuere*, [Angelo Britannico, Brescia, 1504] (Edit 16 CNCE 4775). Druga je latinska verzija *Bicichemus*: Bicichemus doceat quod paruo epigrammata multa (Girolamo Bologni, »De Marino Bicichemo«, rukopis u Veneciji, Biblioteca Civica del Museo Correr, Cicogna 2664 (1870), f. 234r, oko g. 1510; v. niže bilj. 17, 31); Ilija Crijević zove ga *Bocichemus* (v. niže bilj. 32). Talijanske varijante *Bezichemi* i *Bizichemi*: Marino Sanudo, *I diarii di Marino Sanuto*, Venezia, M. Visentini, 1879–1903, sv. 3, 6, 10, 12, 29, 31, 34, 40; *Becichi*: Konstantin Jireček, »Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić«, *Archiv für slavische Philologie*, 19 (1897), 22–89; *Bicichio, Bizichio*: Gregorio Amaseo, *Diarii Udinesi dall'anno 1508 al 1541*, sv. 3, Venezia, 1884: xlv–xlv; *Becicco, Bezicco*: Pietro Bembo, *Opere del cardinale Pietro Bembo: Lettere*, Società tipografica de'Classici italiani, Milano, sv. 2, 1809, sv. 3, 1810, sv. 2, 102–103; sv. 3, 183–185. – Čini se da ga je u *Becića* prvi prekrstio Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II*, Emidio Mohović, Rijeka, 1869: 318 (»Becić (Becichemo) Marin Skadranin«), a s primorskim mjestom Bečićima u Paštrovićima kod Budve povezoao ga je Jovan Vukmanović, *Paštrovići: antropografsko-etnološka istraživanja*, [s. n.], Cetinje, 1960.

Glavnina biografskih podataka o Becichemu potječe iz njegovih vlastitih djela. Tako nalazimo i indiciju o godini rođenja, 1468.³ Potječe iz Skadra (Shkodër); grad je bio dio Mletačke Albanije od 1396. do 1479, kad je, nakon dvije iscrpljujuće opsade (1474. i 1478–1479), predan Osmanskom Carstvu.

Becichemova je obitelj bila patricijska i podržavala je mletačku vlast. Djed po ocu zvao se Pietro (Petrus), a otac također Marino. Otac, u službi mletačkog tajnika i tumača, poginuo je za vrijeme druge opsade Skadra zajedno s Becichemovim šurjakom. Becichemova je majka bila Bianca Pagnano, kći Guglielma (nastanjenog u Skadru, sina Antonija iz Milana) i Kotoranke Lucije (kćeri Tadeja Krespa iz Milana). Marino je bio jedino muško dijete, a imao je stariju sestru Malebonu, već udatu i s djecom za vrijeme opsada Skadra.⁴ U doba tih opsada – Becichemo tvrdi da je tada imao osam godina – izbjegao je s majkom i dijelom obitelji u Ulcinj, možda k majčinim rođacima Pagnanima; kronološki, bilo bi to nakon opsade 1474.⁵ Nakon očeve pogibije majka se preudala za ulcinjskog patricija Paskala Dabra, a Becichemo se s braćom Pagnani odselio u Bresciu.⁶ Ondje

---

³ Becichemus, n. dj. (2), citira pismo brescianskog učitelja Bernardina Laurina prema kojem je Becichemo imao »tek nešto više od 16 godina« (*XVI uix egressus annum*) kad je održao govor u čast brescianskog mletačkog kneza Marcantonija Morosinija (na dužnosti bio 1484–1485). Becichemo bi, prema tome, bio rođen između 1467. i 1469; kao godina rođenja obično se navodi 1468.

⁴ U zahvali mletačkim javnim odvjetnicima oko 1499. Becichemo ovako prikazuje stradanje svog oca i šurjaka te gubitak svih skadarskih posjeda: »Me infanтем unicum et legitimum heredem deserens magni patrimonii, salariique decem aureorum in mense, uillae Oblichae, camporum quadringentorum qui parasporii dicebantur, quae omnia sibi ex domini uestri benignitate cum heredibus concessa erant ultra cancellarii et interpreti officia. His omnibus dedita Turcis Scodra priuatus fui, matre superstite unaque sorore, quae extincto in ipsa obsidione uiro nomine Nicolo Malonsio ciue ditissimo et fortissimo ictu bombardae (...) cum duobus filiis, nemine uero procurante nec mihi ipsi, ut reliquis pupillis, nec illis, ut caeteris uiduis Scodrensibus de uictu necessario prouisum est.« Venecija, Biblioteca del Museo Civico Correr, Cod. Cicogna, 3204/20, možda autograf (faksimil u Lucia Nadin Bassani, *Migrazioni e integrazioni: il caso degli albanesi a Venezia (1479–1552)*, Roma, Bulzoni, 2008). Marinova sestra pod imenom Malebona spominje se u oporuci braće Pietra i Balsarina Pagnanija (u kojoj je glavnim nasljednikom proglašen Marino Becichemo) sastavljenoj u Brescii, 10 veljače 1504; Angelo Brumana, »Per i Britannico«, *Italia medioevale e umanistica*, 48 (2007), 113–218: 158–159.

⁵ Cod. Cicogna 3204/20, faksimil u Nadin Bassani, n. dj. (4): »Proinde infelix ego octauum agens aetatis annum aliena ad limina mendicans, bonis artibus incubui, laboribusque uigiliisque uictum quaerens Venetae gratitudinis opem diu implorauim.« Možda je upravo okolnost da su Becichemo i obitelj Skadar napustili nekoliko godina prije odlučne opsade dovela do nejasnog statusa zbog kojeg je Becichemo podnio molbu 1499.

⁶ O rodu Dabro Savo Marković, »Dabri, istaknuti patricijski rod Ulcinja«, *Историјски записи*, 3–4 (2021), 7–52. O braći Pagnani Becichemus, n. dj. (2): »incluta Venetae reipublicae liberalitas (...) me tamen et per absentiam et per aetatem uix post multos

je započeo humanističko obrazovanje koje je nastavio u Padovi. U Brescii mu je učitelj bio Cristoforo Barzizza (umro prije 1498), a u Padovi Giovanni Calfurnio (Giovanni Perlanza Rufinoni iz Bergama, 1443–1503, profesor na padovanskom sveučilištu od 1486. do smrti).⁷ U Brescii je Becichemo održao govor u čast tamošnjeg mletačkog kneza Marcantonija Morosinija. Vrativši se 1485. u Ulcinj, Becichemo se ondje, pred biskupom Martinom Segonom te knezom i kapetanom Pietrom Venierom, vjenčao s Katarinom, kćeri majčina muža Paskala Dabra (iz njegova prvog braka). Katarina je Becichemu do 1499. rodila tri sina i tri kćeri, a do 1504. devetoro djece.⁸

---

annos agnouit, sed satis opportune et bene agnouit, quum Petro et Balzarino Pagnanis, fiscalibus scribis in hac clarissima et praeclarissima ciuitate locum honestissimum benevolentibus constituit, qui me paterno affectu instituendum curarunt (...) Petro et Balzarino Pagnanis fratribus et parentibus meis, de quibus tam libenter, quam necessario mentionem facio et faciam, meliorem pristina ac feliciorum rempublicam contulists; commodis omnibus et honoribus illos affecistis, auxistis, ornastis...« Uočljivo je da se braća Pagnani uvijek spominju zajedno, čak i u oporuci (v. niže, bilj. 21).

⁷ O ovom imenjaku starijeg medicinskog pisca porijeklom iz Bergama, Gloria Bargigia, »Vicende editoriali della »Montyriana Collatio« di Cristoforo Barzizza«, u: *Il libro fra autore e lettore. Atti della terza giornata di studi Libri e lettori a Brescia tra Medioevo ed età moderna. Brescia, Università Cattolica, 21 novembre 2006*, a cura di Valentina Grohovaz. Roccafranca (BS), La Compagnia della Stampa Massetti Rodella Editori, 2008, 109–131; ista, »Cristoforo Barzizza bresciano«, u: *Profili di umanisti bresciani*, ed. Carla Maria Monti, Travagliato, Brescia, 2012, 301–336; o Calfurniju Benedetta Valtorta, »Ruffinoni, Giovanni Perlanza, detto Calfurnio«, *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. 89, 2017 (internet, 24. listopada 2023).

⁸ Katarina je na vjenčanju imala manje od 14 godina; »uirginem puram nondum xiiii annos nata in manum meam dedit Pascalis Dabrus, in ea urbe longe princeps, qui et ipsius uxoris pater, et matris meae, quae illam ab infantia perinde atque filiam sanctissimis moribus instituit, uir est; atque Martinus Segonus, episcopus urbis, uerba nuptialia fecit et Petrus Venerius praetor; domum meam duxerunt uniuerso populo comitante.« – Devetoro djece: »Exinde undeigesimus annus agitur; mater nouem filiorum posteaquam mulier a me facta est.« Biskup Segon umro je 1485, ali prema arhivskim podacima Piero Venier bio je na dužnosti ulcinjskog kneza 1486–1489; Agostino Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno: un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento: vita e opere*. Istituto storico italiano per il Medio Evo, Roma, 1981; Benjamin G. Kohl, Andre Mozzato, Monique O'Connell, *The Rulers of Venice, 1332–1524*, 2004 (internet, 25. listopada 2023). – Becichemo u zahvali 1499. kao članove obitelji spominje majku i sestru, suprugu, troje sinova i tri kćeri, dva nećaka: »Sunt mihi mater et soror quas memorauit, uxor, filii tres totidemque filiae, duo nepotes, numerosa et inutilis familia.« Uz sina Marija 1504. spominje još sina imenom Ioannes Franciscus (Becichemus, n. dj. (2), Simone Signaroli, *Maestri e tipografi a Brescia, 1471–1519: l'impresa editoriale dei Britannici fra istituzioni civili e cultura umanistica nell'Occidente della Serenissima*, Edizioni Torre d'Ercole, Brescia, 2009: 198). Arhivski podaci u Brumana, n. dj. (4) navode 1504. Becichemove kćeri Biancu i Donicu, pa je izraz »devet sinova« *licentia poetica*.

Između 1485. i 1494. Becichemo je službovao kao pisar mletačkog kneza u Baru i sastavio pohvalnu latinsku pjesmu za dužda Agostina Barbariga.⁹

Prvo je Becichemovo značajno zaposlenje bilo ono rektora komunalne škole u Dubrovniku. Izabran je 1494, a dužnost je obavljao u trogodišnjem mandatu, do 1496, uz plaću od prvo 230, potom 265 perpera; Becichemo je bio drugi rektor, dok je prvi bio Daniele Clario.¹⁰

---

⁹ Barbarigo je izabran za dužda 30. kolovoza 1486, na dužnosti je bio do 1501. Becichemova je heksameterska pjesma sačuvana u dva nedatirana, ali ilustrirana kodeksa: Venecija, Biblioteca Nazionale Marciana, ms. Lat. XIV, Cl. XXIII (= 4574) i Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms Hamilton 69. Faksimil prvog kodeksa objavila je Nadin Bassani, n. dj. (4), 207–223. Berlinski je kodeks raskošniji i vjerojatno je bio namijenjen samom duždu; digitalizat je dostupan na internetu. – O barskoj službi, pregovorima s Osmanlijama u korist Ulcinja i Bara i o nezavidnoj situaciji po povratku u Veneciju govori Becichemo 1499: »Assumor in scribam praetoris Antibarani, mittor ad Turcorum duces pro iurisdictione terrarum uestrarum, ad exercitum Turcorum principis Cymeram debellantis. Liberaui ab eorum incursione eaque periculosissima Dulchinium et Antibarum agrosque ipsarum urbium. Redeo Venetias, supplico, clamo, exclamo. Nullus exaudiuit uocem fletus mei.« – Becichemo ne imenuje kneza; možda je to bio Ludovico Zane, sin Tome, na dužnosti u Baru 1490–1493, Kohl, Mozzato, O'Connell, n. dj. (8).

¹⁰ Jireček, n. dj. (2), 36; Isti, »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte«, *Archiv für slavische Philologie*, 21 (1899), 399–542: 447; Šime Ljubić, n. dj. (2), xx, pogrešno: 1492. Sam Becichemo u zahvali 1499. dubrovačko zaposlenje i službu opisuju na dramatičan način, kao potez na koji je bio primoran da on i obitelj ne skapaju od gladi: »Quid facerem? Fame deperibam. Aderant tum in urbe Rhagusaei oratores, proponunt conditionem CXX ducatorum in anno. Extrema coactus necessitate perfricui frontem, abire decreui, idque non sine meo acerbissimo dolore, cuius certissimi indices locupletissimique testes erant oculi mei lachrymarum fontes effecti; quique gemitus et anhelante spiritu aspirabant, et quae crebra ex intimis praecordiis suspiria ducebantur. Mox pallida facies, et aspectus morienti similis. Nam qui uobiscum esse miles assiduus quam cum aliis mercenarius, quique apud uos trahere, quam cum aliis in luxu uitam agere mallebam, uictu solo uicitare et eo uilli et miserrimo non poteram. Dissimulaueram, licet difficile non parum esset, infelicem uitae statum, quoad eius fieri potuit, uerum aduerso flumine nauigabam«, Cod. Cicogna 3204/20, Nadin Bassani, n. dj. (4). – Navod samog Becichema o preporuci dubrovačkog Senata napisanoj rukom Bartolomea Sfondratija: »Quandoquidem ubi sunt testimonia, uerbis non est opus. Ecce uobis senatus Ragusini literae publica auctoritate obsignatae manu Bartholomaei Sfondrati primarii scribae. Alta uoce legantur. P. C. quid uobis uidetur? Audistis amplissimus ille senatus quam honorifice me appellat? sensistis quid ait: publico conductus stipendio circa oratoriam lectionem se exercens in nostris ciuiumque nostrorum liberis instruendis tanta sedulitate munus suum impleuit ut an in ipsis filiis nostris instruendis, an in eis ad bonos mores disponendis magis sit commendandus haud facile dixerimus. Attendite quaeso quae leguntur. Qui tandem nidore uirtutum suarum euocatus per excellentem uirum Melchiorem Triuisanum generalem maris imperatorem petita et obtenta a nobis bona uenia discessit«, Becichemus, n. dj. (2), H iii.

U kasnijem razmatranju o nadgrobnim govorima Becichemo se sjeća kako je govoreći o preminulom dubrovačkom rektoru hvalio trgovanje:

Vti et nos fecimus in funere rectoris Ragusini; mercaturam his uerbis tollere studuimus: Ex hac eius munificentia decus inauditum insurgit; quod quum diues (ut inquit Hieronymus) aut iniquus, aut iniqui sit haeres quumque fere ex paupere diues factus, habeatur parcus et auarus, hic suas opes, quibus promerendo alios sui memores fecit, non a patre, non ab aliis accepit, sed ipse sibi comparauit ab ineunte pueritia exercendo mercaturam, Poenorum inuentum; a qua nec reges, nec philosophi priscis temporibus abstinerint...¹¹

Kao što smo i mi učinili prigodom pogreba dubrovačkog kneza; trgovinu smo se potrudili uzvisiti ovim riječima: »Iz tog njegova obilja nastaje nezapamćena slava; jer, dok je bogataš (kako kaže Jeronim) ili nepravednik, ili nepravednikov nasljednik, i dok se često, postavši bogatašem od siromaha, drži škrtim i pohlepnim, pokojnik svoj imutak, čijim je pribavljanjem ostao kod drugih upamćen, nije dobio od oca ni od koga drugoga, već ga je stekao sam, od malih se nogu baveći trgovinom, izumom Feničana; od nje u drevna vremena nisu zazirali ni kraljevi ni filozofi...«

Bartolomeu Sfondratiju (oko 1425–1504), tajniku Dubrovačke Republike od 1448, uputio je pismo čiji je izvadak 1504. objavio kao 87. razmatranje u *Stotinu pitanja iz pisama* pod naslovom *Glossas an recte pro expositionibus hodie dicunt (Nazivaju li danas ispravno tumačenja »glosama«)*.¹²

Impresioniravši govorom u dubrovačkoj luci Melchiorrea Trevisana (1495. izabranog za glavnog zapovjednika mletačke mornarice),¹³ uz preporuku dubrovačkog senata prešao je u službu Trevisanova tajnika (*scriba*); na mjestu rektora dubrovačke škole naslijedio ga je Ilija Crijević. S Trevisanom je Becichemo bio možda do 1497, boraveći u Napulju, u Francuskoj, možda i u Milanskom Vojvodstvu; Becichemo tvrdi da se u toj službi razbolio.¹⁴ Oko 1499. Becichemo je uputio

¹¹ Becichemus, n. dj. (2).

¹² Becichemus, n. dj. (2). U istom izvatku spominje »knjižicu« koju je Sfondrati iz Cremona donio u Dubrovnik: »In eo inuenies libello, quem ex Cremona Rhagusium attulisti«. Ako se na tu »knjižicu« odnosi nastavak izvotka: »Imponere manum dicimus de absoluto opere et ultima lima castigato«, moglo bi se raditi o djelu sličnom komentaru uz Prudencija *Glossemata de Prudentio*, zbirci nastaloj u 7–8. st.; o komentaru John Miller Burnam, *Glossemata de Prudentio*, University Press, Cincinnati, 1905.

¹³ Niccolo Commeno Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, sv. 1, Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1726: 299: »Praeerat maritimae Venetorum classi Melchior Trevisanus senator amplissimus et litteratorum hominum mecenas, si quis alius, beneficentissimus. Is cum Epidaurum appulisset, a Becichemo facunda oratione, quam in portu habuit, exceptus est; placuitque ex ea adeo, ut etiam commendatum ab Epidauriis, non ut famulum, et familiarem, sed ut filium ad se et invitaverit, et receperit.«

¹⁴ Clough, n. dj. (1); Becichemus, n. dj. (2): »munera et legationes obierim apud reges Neapolitanos et Francorum principes.« – Cod. Cicogna 3204/20, Nadin Bassani,

pisanu zahvalu za pomoć mletačkim javnim odvjetnicima (*avogadori de comùn*) Antoniju Calbu,¹⁵ Domenicu Trevisanu i Lorenzu Priulliju, službeno zaduženima da ispituju njegov status; zahvala je sačuvana u rukopisu (ovdje već višekratno citiranom), možda autografu. Vjerojatno zahvaljujući odluci odvjetnika, Becichemo je mletačko građansko pravo dobio 1500; u Veneciji je otvorio i privatnu humanističku školu.¹⁶ U mletačkoj crkvi S. Maria Formosa 28. studenoga 1500. održao je nadgrobní govor za humanista iz Feltrea Giambattistu Scitu; Paride Stefano, čije pismo o tom govoru Becichemo ponosno citira, ističe kako je Becichemo prihvatio zadatak koji su prethodno odbili ugledni humanistički profesori Marcantonio Sabellico (1436–1506) i Raffaele Regio (oko 1430–1520), kako se spremio u kratkom roku (od nekoliko sati) te govorom, a osobito živom izvedbom, zadivio prisutne mletačke velikaše i intelektualce.¹⁷ Isto Stefanijevo pismo

---

n. dj. (4): »Demum nescio quo pressu curarumne, an potius laborum langore correptus ingraescente in dies et horas morbo tacti propemodum corporis calorem uitalemque uigorem amisi. Nil experta remedia, nil saluberrima medicamina, nil cura medentium poterat; in quibus alioquin multum artis et opis situm uidebatur. Consumptis autem uiribus corporis et fortunae diuina bonitate corpus conualuit.«

¹⁵ Antonio Calbo (Venecija, oko 1450 – Udine, 1505) bio je 1486–1489. knez Šibenika; Juraj Šižgorić posvetio mu je 1487. spis *De situ Illyriae et civitate Sibenici* i zbirku pjesama o apostolima. Calbo je mletački javni odvjetnik bio od 1499. do 1503; usp. Achille Olivieri, »Calbo, Antonio«, *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 16, 1973 (internet, 19. studenoga 2023).

¹⁶ Podaci do angažmana u Brescii (osim citata iz Becichemovih djela) prema Clough, n. dj. (1).

¹⁷ Becichemus, n. dj. (2) citira pismo u kojem Paride Stefano (Paris Stephanus) Girolamu Bologniju opisuje kako je do tog govora došlo: »Nulla sit uerbis meis sine testibus fides. Ex quorum numero primus sorte occurrit Paris Stephanus patronus disertissimus atque fidissimus, qui Hieronymo Bononio omni eloquentiae genere praestabili scribit; has eius literas legite. Nonne accessisse ait cum uiro patricio Hieronymo Iustiniano, aliisque condiscipulis illius ad M. A. Sabellicum uirum eloquentissimum rogasseque ut ultimum honorem Scythae poetae impenderet, nec impetrare potuisse. Inde ad Regium Raphaelem, qui magna contentione orantibus et obtestantibus respondit se quibusdam negociis implicitum non posse, nec si posset, uelle in tam breui temporis momento prouinciam suscipere. Deinde quae uerba subiungit? Sic conflictati ad Scythicum gymnasium reuertimur. Adesperascit; ambigentibusque nobis ad quem eundem esset, ex astantibus quispiam Scodrensem Becichemum esse in urbe affirmauit oratorem clarum qui publice Ragusii professus esset, et nuper ad urbem se contulerat; conuenimus hominem intempesta nocte ad aedes Triuisanas; ibi enim hospitabatur. Non est passus precibus fatigari, sed, ut est liberali ingenio, se uel manifestissimo famae periculo periclitari paratum obtulit edoctusque de uita et moribus defuncti uiginti horarum spacio laudationem habuit in templo Diuae Mariae Formosae ab hora XXI usque ad tenebras sermonem producens. Qua uerborum elegantia, quanta rerum ubertate oratio per se loquitur, qua actione pronunciata fuerit, nec ipsa prae se ferre potest nec ego exprimere. Postea testes adducit summae auctoritatis et probitatis diuinae iudicii

svjedoči da je nešto kasnije, nastupom u crkvi sv. Stjepana u Veneciji, Becichemo javno polemizirao s Regiom, protivnikom svojeg učitelja Calfurnija;¹⁸ teme Becichemova filološkog rada pokazat će se vrlo sličnima Calfurnijevim i Regiovim.

Becichemo je školu u Padovu premjestio 1501, a u studenome iste godine izabran je za profesora studija u Brescii na trogodišnji rok; godišnja plaća bila mu je 112 dukata.¹⁹ 1505. mu je angažman produžen na još tri godine. Povodom smrti Calfurnija, profesora retorike na padovanskom sveučilištu, Skadranin je ondje u siječnju 1503. održao govor koji se – opet prema svjedočanstvima iz pisama koja citira sam Becichemo – dojmio lokalnih mletačkih dužnosnika i biskupa Pietra Barozzija (1441–1507).²⁰

uiros Bernardum Bembum et Marcum Dandulum iureconsultos et equites, equestris quoque ordinis uiros Georgium Hemum et Andream Triuisanum, Antoniumque Iustinianum et Petrum Pascalium philosophorum principes aliosque senatores amplissimos, quos recensere infinitum esset; ex iunioribus Angelum Gabrielem et Petrum Bembum patricos utraque lingua eruditissimos, causidicos et iuris et humanitatis, ut uulgo appellant, professores addit, inter quos Brognolus, Sabellicus, Regius et Amasei fuerunt. Omnes obstupere, uno omnium consensu hunc unum esse affirmantes cui palma huius aetatis in agendo detur, in quem natura flexanimae orationis uim uocis moderamen gestus et motus uenustatem et omnis actionis gratiam et quaecunq; desiderari possunt in uero, consummato, perfectoque oratore contulerit adiumenta, qui unus Romanam illam pronunciationem priscorum oratorum repraesentet.«

¹⁸ Becichemus, n. dj. (2): »Quid plura? Tota ciuitas in laudem et admirationem peregrini ignotique oratoris conuersa est, confirmataque in ea opinione non multis post diebus tum in gymnasio saepius, tum in aede Diui Stephani celebri illa concione quam contra Regii praesentis et audientis disceptationes fulminauit, ad quem audiendum concursus fit omnium, quotquot in urbe sunt literati et litterarum amatores. Interfuerunt praeterea his omnibus Nicholaus Michael, Diui Marci procurator, eminentissimi equites Zacharias Contarenus et Franciscus Maurocenus, iureconsultus Marinus Georgius, omnis philosophiae decus, Lucae Quirinus atque Thronus, et Franciscus Bragadinus eloquentissimi senatores. Praetereo Constantinum Priolum uenerabilem senem illum, qui in media concione clamauit, quum Marinum ex pulpito descendentem amplexus esset, beatus uenter qui te portauit, Dominicum Contarenum, Laurentium Priolum et plerosque litteratorum fautores. Praetermitto Capellos, Contarenos, Nauigerios, Barbaros, Foscaros et reliquos assiduos patricii generis auditores quique interfuerunt etiam (uulgo secretarios et ducales notarios appellant) uiri graues Gaspar Vidua, Georgius Niger, Marcus Beatianus, Bernardinus Ambrosius, Franciscus Taiapetra, item Franciscus Benedictus, Ioannes Rosa, Franciscus Darius et alii eiusdem ordinis non ineruditi iuuenes.«

¹⁹ Clough, n. dj. (1). Brumana, n. dj. (4), 178–179, smatra, međutim, da je Becichemo na dužnost stupio 1503, naslijedivši Giovannija Taverija, izabranog u lipnju 1501, na službi od studenog 1501.

²⁰ Becichemus, n. dj. (2): »Quid ad serenissimum senatum generosissimi uiri Thomas Mocenicus et Andreas Venerius Patauii praetores per epistulam testantur: Nonne Becichemum studiosorum omnium uotis exoptari? Nonne moribus non minus quam litteris probari? Nonne orationem in funere Calpurnii habuisse ea dicendi gratia, ea actionis

Pietro Pagnani, apostolski protonotar i kanonik brescianskog kaptola, 10. prosinca 1504. odredio je, u složenoj operaciji na rubu onog što je pravom dozvoljeno, trinaestogodišnjeg Marinova sina Marija za sljedećeg nosioca svojeg kanonikata.²¹

Dvije zbirke svojih filoloških djela Becichemo je objavio 1504–1506, tiskajući ih u Bresciji i Veneciji. Jedna, nakon panegirika za dužda Leonarda Loredana, donosi zbirku *Centuria epistolicarum quaestionum* (*Stotinu pitanja iz pisama*); među njima su filološke napomene uz Apuleja,²² Gaja Marija Viktorina (*floruit* 354),²³ uz Ciceronova retorička djela kao i Becichemove upute za sastavljanje pisma, dijaloga, nadgrobnog i svadbenog govora te mala rasprava o oponašanju. Mletačko je izdanje Becichemo u lipnju 1506, prema Sanudovoj vijesti, osobno uručio duždu Loredanu, pokrovitelju albanskih izbjeglica iz Skadra.²⁴ Druga zbirka, uz govor zahvale senatu Brescie (održan 30. srpnja 1503), sadrži predavanje o Pliniju Starijem (s polemičkim ekskursom protiv »nekog Regirusa«), bilješke o Plinijevu *Prirdoslovlju* te različita filološka zapažanja, kao i pismo i dodatke urednika knjige, brescianskog profesora Paola Suarda (Soardija).²⁵ Na kvalitetu slagarskog i korektorskog rada Giovannija Britannica, brescianskog izdavača obiju zbirki, Becichemo se požalio povodom izdanja *Panegirika* i *Stotinu pitanja*, 1. rujna 1506. u (tiskanom) pismu Battisti Spagnoliju (Mantovanu, 1447–1516). Pismo je uvršteno u knjižicu s nužnim ispravcima Britannicova izdanja; ispravke

---

uenustate, ut ab omnibus fuerim mirabiliter commendatus, quippe qui non modo se ipsos, sed et cum tota concione diuinum pontificem Petrum Barocium ad lacrimas coegerim, qui hoc publice nec sine ingenti admiratione professus fuerit?»

²¹ Brumana, n. dj. (4), 158–160. Čitav ovaj nejasan slučaj ustupanja kanoničke titule, u koji je bio uključen i Girolamo Donato, tek treba istražiti.

²² O Becichemovu tumačenju Apuleja Ornella Fuoco, »Sull'esegesi dei Florida di Apuleio nei secoli XVI e XVII«, *Bollettino di studi Latini* 32 (2002), 474–521.

²³ Becichemove *Castigationes* uz Viktorina u moderno su vrijeme izdane u C. Marius Victorinus, *Commenta in Ciceronis Rhetorica* (2 sv.), prir. Thomas Riesenweber, Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte, sv. 120, 1–2, De Gruyter, Berlin; Boston, 2015.

²⁴ To je drugo izdanje, Venetiis: impressum fuit a Bernardino Veneto de Vitalibus, 1506 VIII Idus Octobris (Edit 16 CNCE 4777); postoji i treće izdanje, Brescia: [Angelo i Giovanni Britannico, 1505?] (Edit 16 CNCE 4776). – Sanudo, n. dj. (2), sv. 6, 15. lipnja 1506: »dì 15 sugno, fo San Vido. Fo fato la precession de more. Fo col doxe li oratori Franza, Spagna, Hongaria e Ferara. (...) Et poi il pranso; e uno fio di Gasparo di la Vedoia fece una oratione; et poi Marco (!) Bezichemi presentoe do opere al doxe, per lui fate, et a soa serenità intitolate et impresse, et fece una oratione.« O Loredanu, duždu 1501–1521, i albanskim izbjeglicama Nadin Bassani, n. dj. (4), 68, 90.

²⁵ Becichemus, n. dj. (2). – O Suardu Brumana, n. dj. (4), 163–164. – Moderan osvrta na Regiova i Becichemova tumačenja Plinija Paola De Capua, »Fortune esegetiche della »Praefatio« alla »Naturalis historia« tra Quattro e Cinquecento«, u: *Filologia Umanistica*. Per Gianvito Resta, Antenore, Padova, 1997, 495–526.

je priredio Christophorus Cicerchius, Becichemov učenik iz Brescie.²⁶ U pismu Becichemo javlja Spagnoliju i da čita njegovo pjesničko djelo *Divi Dionysii Areopagitae vita* (*Život svetog Dionizija Areopagita*). Spjev je tiskan tek u lipnju 1507, pa Becichemo mora da ga je imao u rukopisu.²⁷

Vijeće Brescie odobrilo je 8. lipnja 1508. Becichemovu molbu da ga prijevremeno razriješe dužnosti profesora komunalnog studija budući da – kako je naveo – mora putovati u Rim zbog spora vezanog uz naslov kanonika namijenjen njegovu sinu; ovaj je razlog očito povezan s oporukom Pietra Pagnanija iz 1504.²⁸

Što je Becichemo postigao u Rimu, ne znamo, ali od 1508. do 1510. bio je još jednom na službi učitelja u Dubrovniku, s plaćom od 500 perpera; u Dubrovniku

²⁶ Izdanje: *In hoc libro haec opera continentur. Pamphili Saxi Vaticanium. Christophori Cicerchii castigaciones & oratio in Becichemum. Calimerii Baniacati & Francisci Quintiani Carmina in eundem...*, [s.n., Brescia, 1506?] (Edit16 CNCE 75249); Becichemovo pismo Battisti Spagnoliju ima *incipit*: »Dionysium tuum summa cum voluptate et admiratione legi; nunc autem relego. Panegyricum meum an ad te darem una cum Epistolicarum questionum centuriam subdubitavi, non quod tibi tantoper roganti non obsequi aut velim aut possim, sed quod librarii istius nostri vel incuria vel somnolentia vel inscitia faedavit labores nostros atque deformavit.« *Explicit*: »Mitto (ut iubes) Panegyricum et Centuriam, quibus etiam addidi errorum et solaecismorum imprimantium castigationem, quam Cicerchius auditor noster, magister ludi non vulgaris notae, me Venetiis agente edidit.« Andrea Canova, »Una miscellanea appartenuta a Marino Becichemo (Mantova, Biblioteca comunale teresiana, incunabolo 803)«, u: *La lettura e i libri tra chiostro, scuola e biblioteca. Libri e lettori a Brescia tra Medio Evo ed Età Moderna*, Forum Editrice Universitaria Udinese S.r.l., Udine, 2017, 141–169: 154.

²⁷ Canova, n. dj. (26), 155, tvrdi da je Spagnolijev ep o Dioniziju Areopagitu prvi put tiskan u Milanu 5. prosinca 1506. (i dalje nakon datuma Becichemova pisma), no zapis u Edit 16 na koji se Canova poziva knjigu opisuje ovako: *In hoc volumine infrascripti libri continentur. Vita Dionysii Areopagitae ad Iafredum Carolum Mediolani Vicecancellarium & Delphinatus presidem. Libri tres. Obiurgatio cum exhortatione pro expeditione contra infideles ad potentatus Christianos. Liber unus. Caecilia ad Elisambellam Mantue marchionissam. Liber vnus. Georgius ad Illu. d. Io. Iacobum Triultium Francie magnum marescallum. Liber vnus. Panegyricus Brixia dictus. Liber vnus. Siluarum ad Antonium & Iafredum Iafredi Caroli filios. Libri duo. P. Franciscus Tantius Corniger. In Dionysium (Mediolani: per Petrum Martyrem Mantegatium: impensis presbyteri Francisci Tanti Cornigeri, 1507 Calendis Iunii), CNCE 35934.*

²⁸ Signaroli, n. dj. (8), 161–163 (dokument 53), tiska cijelu odluku brescianske komune. »Audita honesta requisitione huic consilio facta per egregium ac doctissimum professorem nostrum dominum Marinum Bicechemum petentem excusatum haberi si de cetero profiteri non potest in hac civitate quemadmodum promisit, quia opus ei est Romam usque proficisci pro quadam lite ei mota super beneficio canonicatus eius filii (...) vadit pars ut morem geramus prefato domino Marino publico professori nostro, de cuius bona doctrina approbatsique moribus civitas nostra apprime contentatur, quod ei detur et imparciatur bona licentia possendi Romam et quo voluerit accedere, et capta est de ballotis nonagintatribus affirmativis et una negativa.«

se nalazio u listopadu 1508.²⁹ Prelazak na istočnu obalu Jadrana mogao je imati veze s ratom Cambraiske lige protiv Venecije. Ratni je savez sklopljen 10. prosinca 1508, mletački poraz kod Agnadella dogodio se 12. travnja 1509, a u lipnju se Serenissima morala povući iz Padove, koju će za nju ponovo osvojiti Andrea Gritti 17–19. srpnja. Dubrovačke su vlasti bile nezadovoljne Becichemovim angažmanom zbog previše izbivanja, u Veneciji, Brescii, Kotoru;³⁰ možda trag tih izbivanja predstavlja i pet epigrama koje je Becichemu uputio Girolamo Bologni u XIII. knjizi *Promiscuorum libri* (Bologni spominje Becichemovo proučavanje neimenovanih epigrama i *bellum terribile ac periculosum* – zasigurno rat Cambraiske lige).³¹ Pretpostavljam da se tijekom drugog dubrovačkog Becichemova boravka odigrao i događaj o kojem je Ilija Crijević spjevao pjesmu u holijambima »In paedagogum« (»Protiv učitelja«): Becichemovom inicijativom, *Bocichemo auctore*, kaže Crijević, neimenovani je nesposobni, ali hvalisavi dubrovački učitelj dobio otkaz te neće više kvariti omladinu ilirizmima i solecizmom (*stribiligo*, u Novakovićevu prepjevju »naopaka poraba«); za takav potez Becichemo zaslužuje *duplex minerual et salarium duplex*, dvostruk honorar i od đaka i od komune.³² –

²⁹ Taj boravak nije poznat u talijanskoj literaturi iako ga je utvrdio Jireček, n. dj. (2), 79, a potvrđuje ga Sanudo, n. dj. (2), sv. 10, travanj 1510. (v. niže bilj. 33). – Boravak u listopadu potvrđen je zaključkom Vijeća umoljenih od 3. listopada 1508: »de amplian-do salam schole comunis, in qua docet dictus Magister Marinus (i. e. Becichemus), cum granario illo contiguo, quo comodata erat, quando in dicta schola docebat Mag. Daniel Parmensis«, Jireček, n. dj. (2), 63.

³⁰ »Der gelehrte Albanese war nämlich gar zu viel auf Urlaub in Brescia, Venedig, Cattaro u. s. w.« Jireček, n. dj. (10): 49.

³¹ U Bologniju rukopisu koji se čuva u Veneciji, Biblioteca Civica del Museo Correr, Cicogna 2664 (1870), epigrami su na f. 234r (»De Marino Bicichemo«, inc. *Bicichemus doceat quod paruo epigrammata multa*), 235r (»Ad Marinum Bicichemum«, inc. *Bicicheme assertor linguae studiose Latinae*), 237v–238r (»Ad Marinum Bicichemum«, inc. *Dum quaero tibi gratiam referre*; »Ad eundem«, inc. *Irrita certus eram mea vota Marine futura*), 239v i 240r (isti epigram dvaput prepisan: »Ad Marinum Bicichemum«, inc. *Quid sperare queam Marine quaeso?*). – Girolamo Bologni (1454–1517) bio je nakon 1470. u Rimu tajnik splitskog nadbiskupa Lorenza Zane, održavao je veze s pojedinim Trogiranima i Splitsanima i poznao *Historia Salonitana* Tome Arhidakona, a interes za antičke natpise i svetog Jeronima povezuje ga s Markom Marulićem; Bratislav Lučin, »Litterae olim in marmore insculptae: humanistička epigrafija na istočnoj obali Jadrana do Marulićeva doba«, *Croatica et Slavica Iadertina* 10 (2014), 191–230; Luka Špoljarić, »Bosanska kraljica Katarina i humanisti, dio prvi: Leonardo Montagna i njegovi epigrami«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 36 (2018), 61–80: 77–78.

³² Izdanje Crijevićeve pjesme: Darko Novaković, »Autografi Ilije Crijevića (I): Vat. lat. 1678«, u: *Hrvatska književna baština* 3, 2004, Ex libris, Zagreb, 9–251: 48–49. Izvornik i prijevod: Isti, »Prijevod: Ilija Crijević, nekoliko pjesama«, *Latina et Graeca*, n. s. 26 (2015), 87–100. – Pjesmu nažalost nije moguće datirati; mogla bi pripadati i prvom

Iz Dubrovnika je 23. ožujka 1510. Becichemo pismom (pročitanim u mletačkom vijeću) izvijestio Andreu Donada, sina Antonijeva, o kretanju mantovanskog poslanika u sarajevskom sandžaku.³³ To je jasan znak da se Becichemo spremao na odlazak; napustio je Dubrovnik u travnju 1510, prije ugovorenog kraja službe, te je ostao komuni dužan. Na profesorskom mjestu opet ga je zamijenio Ilija Crijević.³⁴

U srpnju 1511. Becichemo se natjecao za predavača retorike na humanističkoj školi pri Kancelariji Svetog Marka; mjesto je bilo upražnjeno po odlasku Girolama da Forlì, a dobio ga je Raffaele Regio.³⁵ Becichemo je potom djelovao kao privatni učitelj na Campo San Provolo. Tražeći novu službu i pokrovitelje,

---

Becichemovu dubrovačkom boravku, kao što je vjerojatno smatrao Antun Marija Agić u svojem rukopisnom izdanju Crijevićevih pjesama (Dubrovnik, AMB 409, s. 42, uz izdanje pjesme I, 29 na margini piše »Circa an. 1489.«; na podatku zahvaljujem Ireni Bratičević). Usp. i Neven Jovanović, »Stribiligo Ilije Crijevića – prilozi za razumijevanje pjesničkog izraza«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 60 (2022), 43–76: 63, bilj. 52.

³³ Sanudo, n. dj. (2), sv. 10, travanj 1510: »Di Raguxi, di Marin Bizichemi, leze de li, scritta a sier Andrea Donado quondam sier Antonio, el cavalier, di 23 marzo. Avisa esser zonto uno messo di la marchesana di Mantua va in Verbossana a pregar Feris Bei sanzacho de li, qual fu alias a Mantoa hessendo orator dil Signor turcho e fo charezato dal marchexe, perhò lo richiede voglij dimandar a la Signoria, che dito marchexe sia liberato.«

³⁴ Jireček, n. dj. (2), 79: »April 1510 reiste er um seine Familie nach Brescia, schein aber nicht zurückgekehrt zu sein, denn im März 1512 wird er als Schuldner der Gemeinde bezeichnet. Deshalb wurde dominus Helius de Crieva poeta 8 Oct. 1511 abermals zum Rector ernannt...«

³⁵ Sanudo, n. dj. (2), sv. 12, 296, 20. srpnja 1511: »Item è da saper, in questi zorni havendossi a far uno lector, leza humanità a quelli di la canzelaria, in locho di domino Hironimo da Forlì, andò via, per il canzelier grandò, con hordine di cai di X et la Signoria, fo terminato do, qualli voleno tal lectura, lezino uno zorno uno, e l' altro l' altro, in terra nuova, in li magazeni dil consejo di X, videlicet domino Hironimo Calvo, da Vicenza, et domino Marin Bizichemi, scodrense, e cussi lezeno, a quelli di la canzelaria, Plinio, le oration di Tulio et Virgilio, videlicet do eletion la matina et una poi disnar, demum la sera disputano insieme, ch'è bel veder.« Becichemov konkurent bio je, dakle, i Girolamo Calvo iz Vicenze, koji će kao profesor raditi u Dubrovniku 1511. i ondje preminuti 1518; Calvov je epigram Maruliću objavljen u mletačkom izdanju *Evangelistara* 1516, a tri Calvova epigrama i nedatirano pismo Jakovu Buniću te jedno Bunićevo pismo Calvu u rimskom izdanju Bunićevih djela 1526; Jireček, n. dj. (2), Jovanović, n. dj. (32) – O Regiu kao pobjedniku natječaja 23. siječnja 1512. i Becichemu kao privatnom učitelju Franco Pignatti, »Regio, Raffaele«, *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 86, 2016 (internet, 28. studenoga 2023). S tim je možda povezan Bolognijev utješni epigram Becichemu iz XVI. knjige *Promiscuorum* (oko 1512), u rukopisu Biblioteca Civica del Museo Correr 2664 (v. gore bilj. 28) na f. 283v, *Ad Marinum Bizichemum rhetorem*, inc. »Exegit puerum patriis te Turcus ab oris«. – Jireček, n. dj. (2), 79, javlja da su Dubrovčani u svibnju 1513. kao profesora angažirali Regia (s plaćom 500 perpera uz 30 perpera za stanarinu). Taj se angažman vjerojatno nije ostvario.

1514–1516 dopisivao se s mantovanskim humanistima, osobito Giovannijem Giacomom Calandrom (1488–1543) i s Isabellom d'Este, markizom od Mantove.³⁶ Becichemov sin Mario, kanonik, 1516. je ubijen u Veneciji, o čemu je također Becichemo javio markizi od Mantove.³⁷

U rujnu 1517. Becichemo je izabran za predavača retorike na padovanskom sveučilištu; plaća mu je bila 60 florina godišnje, sljedeće godine senat ju je povećao na 80. Knjižnica padovanskog kaptola 1518. najprije je Becichemu odbila posuditi Vergerijevo djelo o vojvodama Carrara, da bi popustila na intervenciju mletačkih upravitelja – što potvrđuje Skadraninov ugled kod gradskih vlasti.³⁸ Iz tog doba potječe Becichemova polemička rasprava o Regiovim tumačenjima Kvintilijana.³⁹

Becichema je kao suparnika u Padovi doživljavao Romolo Amaseo (1489–1552), čiji se otac Gregorio (1464–1541) u pismima sinu o Becichemu izražavao krajnje prezirno, krsteći ga »potpunim barbarom i nezalicom«, »magarcem koji misli da je jelen«, »učom« i »najprostijim albanskim psom«, očekujući Becichemov skori odlazak iz Padove.⁴⁰ Usprkos tome Skadraninov je predavački položaj u Padovi bio siguran.

---

³⁶ Roberto Zapperi, »Calandra, Giovanni Giacomo«, *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 16, 1973 (internet, 28. studenoga 2023) prenosi Becichemovu vrlo otvorenu izjavu iz pisma Calandri 1515: »Si havete qualche cardinal, ovver qualche altro habitante in Roma docto in nostri studi, avisatemelo, similiter a Mantua, Ferrara, Verona, Bologna, Firenze, Milan o in altra città, perché me ho affaticato et me affatico honorar tutti perven-gono a mia notizia«. Usp. i Canova, n. dj. (26), 159–160.

³⁷ Clough, n. dj. (1) javlja o potresenom pismu Becichema vojvotkinji d'Este u kojem humanist najavljuje svoj skori dolazak u Mantovu s dva djela vrijedna objavljivanja; taj se dolazak nije ostvario. Ubojstvo Becichemova sina spominje i Sanudo u veljači 1526, v. niže.

³⁸ Nicolo Scarabello, *Della biblioteca del capitolo di Padova memoria*, Tipi del seminario, Padova, 1839, 19–20; na istom se mjestu bilježi i da je od knjižnice padovanskog kaptola 1524. Becichemo (Bizichio) posudio, uz preporuku pretora Padove, rukopisno djelo Carla Zena *De bello Januensi* (i knjigu uredno vratio knjižnici).

³⁹ Rukopis je Marc. Lat. XIV, 230 (=4736), 150r–155v, s kasnijim naslovom »Marini Becichemi Scodrensis publici Academiae Patavinae Rhetoris adversus Raphaelem Regium pro variis Fabii Quintiliani lectionibus manu Gaspari Dondi Horologii discipuli« (Nadin Bassani, n. dj. [4], 71); ruka sliči onoj zahvale javnim odvjetnicima iz 1499 (usp. gore bilj. 4). Interpretaciju Becichemovih zapažanja v. u Edoardo Fumagalli, »Una discussione sopra le righe: a proposito di Quintiliano, «ins. or.» I pr. 6«, *Studi umanistici Piceni*, 27 (2007), 101–108; isti, »Correzione e giunta a una polemica sopra le righe«, *Studi umanistici Piceni*, 28 (2008), 183–184.

⁴⁰ Flaminio Scarselli, *Vita Romuli Amasaei a Flaminio Scarsellio descripta notis illustrata testimoniis ac monumentis comprobata senatui Bononiensi dicata*, Typis Joannis Baptistae Sassi, Bononiae, 1769, 192. Gregorio Amaseo iz Udina piše Romolu Amaseu u Bolognu 5. lipnja 1519. (rukopis: Ambrosiana A 59 inf.): »Quanto alla Lettura di Padoo sappi, che per molte vie ho inteso, che ili Bicichio è in tanta disgrazia, che non potria esser

Vettor Fausto uputio je Becichemu 28. travnja 1518. poticajno pismo o izgledima kandidature za Regiova nasljednika u Veneciji.⁴¹ Nakon Regiove smrti

più, per essere inertissimo, donde concludo, che sia impossibile, che vi duri, benchè Messer Vegezzio Rettor dei Leggisti, essendo venuto di qui già mesi trè, mi parlava ad plenum, che li fariano un' altra Lettura con 100. Fiorini alle Scuole de' Leggisti, e che il Bicichio saria poi cacciato, e resteresti solo, perchè la Signoria desiderava, che vi fosse una sola Lettura, onde egli teneva per certo, che, se si ballotasse fra te, e Bicichio, tu la otterresti con massima fama, e che lui saria scacciato per una bella bestia, come lo è...« – Romolo Amaseo iz Venecije javlja ocu u Udine o svom izboru za predavača u Padovi, 14. prosinca 1519: »Avvisovi, come a laude dell' Onnipotente Dio jersera, che fu lo dì di S. Lucia, con grandissimo honore a tutte ballotte fu preso per parte nell' Eccelso Consiglio di Pregadi, ch' io fussi condotto a Padova per legger Greco, e Latino a qual' ora, e Scuola si volesse, purchè non concorra alla medesima ora del Bicichio (...) La condotta è passata con Fiorini 80., e 20. d' aumento al Bicichio; ma tutti li patroni miei mi hanno affermato, che lui sgombrerà il Paese, e che poi subito mi daranno un salario, e l' altro.« Najdrastičnije je svakako Gregorijevo pismo Romolu 17. lipnja 1520, Amaseo, n. dj. (2), xliv: »Lo Bizichio, barbarissimo et ineruditissimo, terga dabit (...) Io te replico alla tua terza lettera, che 'l Bicichio è uno pedantissimo, et chi asino è, cervo si crede, al saltar del fosso se n'avede. Io contrastei cum Brugnoli, Sabellici, Scythi, Becichi, Ravanelli, et fin ch'io volse combattere al despetto de tutti li superbi; ma quando volsi ceder, io me partii. Tu 'l cacerai al despetto deli poltroni... Quanto al suo lezere latino, lo farai al dispetto del Becichio, secondo la forma dela tua condotta, nè la Signoria pol alterar quel ch'è fatto per li Pregadi, e sta pur di bona voglia, e non te dubitar de quel pedantone Becichemo albanese can trivialissimo (...) Quel maestro Antonio Fantino se 'l mente per la gola de tanti favori che l' habia lo Bicichio, perchè l'è cognossuto per pedantissimo et barbarissimo, et anche lui cognoscendose, te fa dir da mille bande mille zanze per intender come tu sei ombroso e timido; albanese can, che venendo ti a Padoa, el se impicará come lo merita, pedanton ignorante, disgraziado in ogni suo atto e portar, che 'l non seria bastante a Malalbergo«.

⁴¹ Pismo je objavljeno u *Epistolae clarorum uirorum, selectae de quamplurimis optimaе, ad indicandam nostrorum temporum eloquentiam*, ed. Paulus Manutius, Apud Paulum Manutium, Aldi filium, Venetiis, 1556 (Edit 16 CNCE 18171): 91v–92r. Usput, humanist i inženjer grčkog porijekla, mletački građanin Vettor Fausto (Vittore Fausto, Victor Faustus, 1490–1546) tvrdio je u dva govora da mu je 1518. Dubrovnik ponudio mjesto profesora grčkog, koje je Fausto odbio, Lilia Campana, »Vettor Fausto (1490–1546), Professor of Greek at the School of Saint Mark«, u: *Teachers, Students, and Schools of Greek in the Renaissance* (ur. Federica Ciccolella, Luigi Silvano), Brill, Leiden, 2017, 311–341; Vittore Fausto, *Victoris Fausti Veneti Orationes quinque eius amicorum cura quam fieri potuit diligenter impressae*, Apud Aldi filios, Venetiis, 1551 (Edit 16 CNCE 18641): *Oratio prima qua gratiae aguntur pro impetrato Graeae profitendi honore*, 7r–v: »etenim sub id tempus, quo sententiis fere omnibus tam grauter tamque honeste de mea dignitate statuistis, Epidaurii legati, quae opulentissima ciuitas est tota Dalmatia, iam obsignatis tabulis me, quanto maxime poterant, perque leges suas licere uidebatur, stipendio auctorarant: id ipsum et alii quoque nominis Italici maiori pecunia se facturos pollicebantur. Vnde facile usu venire potuisset, ut, quoniam aetas, mores, et haec ipsa studia efficiunt hominem segnem,

(16. srpnja 1520) Becichemo je sudjelovao u natječaju za to mjesto. Poslije više faza javnog odabira, u prosincu je bez natječaja, s plaćom od 150 dukata godišnje, izabran Battista Egnazio (Giovanni Battista Cipelli, 1478–1553).⁴² Becichemova plaća na studiju u Padovi 1521. je povišena za još 20 florina, da bi 1522. dosegla 140 florina godišnje. Trajno je profesorsko mjesto ondje dobio 1524.

U Padovi je 18. prosinca 1520. Becichemo održao panegirik povodom doktorata Andree Priulija, sina Pietrova; 10. kolovoza 1521. u Veneciji je govorom čestitao novom duždu Antoniju Grimaniju (izabranom nakon smrti Leonarda Loredana); 20. kolovoza govorio je prigodom prvog dolaska u Padovu kardinala Marca Cornara (proglašenog padovanskim biskupom 9. ožujka 1517). Ta je tri govora Becichemo 1521. i objavio.⁴³ U Padovi je govorio i 19. lipnja 1523. u ime kolegija profesora lijepih umijeća povodom izbora Andree Grittija za dužda, kao

---

de Veneto Epidaurius, aut quiuis alius, fierem.« – *Oratio secunda qua maius stipendium petitur*, 36r: »an potius in contrariam partem me abdam, quum Epidaurii, quae amplissima ciuitas in Dalmatis est, obsignatis iam tabulis cum tanto stipendio, quantum maxime per eorum leges dari potuerit, destituti, fidem meam suspectam omnibus faciant?«

⁴² Sanudo, n. dj. (2), sv. 29, 100, u zapisu od 11. kolovoza 1520, ovako opisuje predigru natječaja: »A dì 11 Avosto. La matina, vene in Colegio domino Marin Bicichemi scodrense, homo docto in humanità, leze rethorica a Padoa, et ha composto opere, e desidera haver la lectura di humanità in questa terra, in loco di Raphael Regio è morto, a al qual pre' Baptista Egnatio pretende, ma non vuol esser balotado con alcun, et disse el voleva meter 12 conclusion, le qual sarano qui avanti poste, con questo si l'era vinto non voleva altro in premio che non metersi a la prova di tal lectura; ma vincendo pre' Batista e altri, voleva poter esser balotado insieme nel Senato, et mo sier Bernardo Capello qu. sier Francesco el cavalier discepolo di l'Egnatio, disse che non era da meter queste cosse, perchè chi li dimandasse qual fo avanti la galina o el vuovo non si sa risponder, nè quando Enea smontò in Italia qual pe' messe prima etc. adeo fe' rider il Colegio. El sier Francesco Bragadin savio dil Consejo, qual favoriza pre' Batista, disse non era da disputar in rethorica, ma cadaun lezesse per alquanti zorni. Esso domino Marin disse che la rethorica è tutta disputation e il loicho el filosofo non havendo rethorica non sa disputar, come disse Zenon etc. Et voleva tenir la conclusion, etiam lezer una letion a caso si aprisse le orationi di Tulio, et fo ditto è bon si studii la letion; disse: «Io li darò una letion a lezer di dite oration, e pre' Batista me ne dagi un'altra a lezer a mi», et cussi il Doxe disse metesse le conclusion et lezese la letion.« Sanudo, n. dj. (2), sv. 29, 101–102, donosi i spomenutih dvanaest Becichemovih teza o retoričkim, retoričkoj analizi Ciceronovih govora, o Salustijevim govorima protiv Cicerona, o posebnim retoričkim upotrebama padeža i termina: »Marinus Becichemus Scodrensis publicus Patavinae academiae rhetor, peritissimis quibusque Raetoribus proponit has quaestiones in oratoria facultate, ex Tullianis orationibus, Venetiis discutendas in publico auditorio. XI Kal. Septembris.«

⁴³ Marinus Becichemus, *Orationes tres. Prima habita est ad Ser. Venetorum principem Antonium Grimanium. Altera ad Card. Cornelium... Tertia in publ. Patavini Gymnasii... ad Andream Priolum philosophum... habita*, Rusconi, Venetiis, [1521] (Edit 16 CNCE 4778).

i 14. kolovoza 1523. na pogrebu velikog kancelara Republike, Gianpiera Stelle (Sanudo bilježi da je to bila želja samog Stelle). Ti su govori objavljeni nakon Becichemove smrti.⁴⁴

Danom 11. prosinca 1523. datiran je Becichemov predgovor zbirci himana Zaccarije Ferrerija *Hymni novi ecclesiastici*; zbirka je bila objavljena nakon Ferrerijeve smrti, u Rimu, 1. veljače 1525; Silvana Seidel Menchi u predgovoru nalazi jedan od dokaza Becichemove pripadnosti krugu štovatelja Erazma Roterdamskog u Venetu.⁴⁵ Iste su 1525. objavljene i Becichemove *Ovidianae annotationes (Bilješke o Ovidiju)* kao dio izdanja *Heroida* koje je priredio Nicolò Scelsio (Venetiis: diligentia Ioannis Tacuini de Tridino);⁴⁶ ove su bilješke tema drugog dijela mojeg rada.

⁴⁴ Sanudo, n. dj. (2), sv. 34, 363 – Marinus Becichemus, *Orationes duae... Prima est gratulatio quam ad Serenissimum Venetorum Principem Andream Grittum... habuit; altera est funeralis Laudatio quam litteris publicis accitus Venetiis in aede Diui Zachariae de meritis Ioannis Petri Stellae, magni Venetiarum cancellerii, habuit*, Sumptibus Comini Luerensis, Venetiis, 1529 (Edit 16 CNCE 4779).

⁴⁵ Becichemov je predgovor interpretiran i izdan u Luigi De Martino, »Il purismo innodico e la riforma dei libri liturgici nel periodo pre-tridentino«, *Ecclesia Orans*, 25 (2008), 241–259. Za erazmovski krug padovanskih profesora i humanista, kojemu je veza bio Friedrich Nausea, Silvana Seidel Menchi, *Erasmus als Ketzer: Reformation und Inquisition im Italien des 16. Jahrhunderts*, Brill, Leiden 1993: 24–27; ista, *Erasmus in Italia, 1520-1580*, Bollati Boringhieri, Torino 1987: 35–38.

⁴⁶ Publius Ovidius Naso, *P. Ouidii Nasonis Heroides commentantibus Ant. Volsco, Vbertino Cres., A. J. Parrhasio, J. B. Ascensio, N. Scoelsio Luttareo Barolitano, Dominico Cald., In Sapphus Epist. In Ibin Domitio Cald. Christ. Zaroto. Cum doctiss. annotationibus Joan. B. Egnatii, Ang. Politiani, Marini, Becic. Scod. G. Merulae. Additis quamplurimis carminibus (...) necnon vtilissimis apostillis quae nusque locorum hactenus impressa reperies atque omnino diligentiori cura per Scoelsium nuper recognita sunt*, Venetiis: mira diligentia Ioannis Tacuini de Tridino, 1525 die XXI mensis Iunii (Edit 16 CNCE 34901). Priredivač je manje poznati humanist Nicolò Scelsio Michele Luttareo iz Barlette (Nicolaus Scoelsius Luttareus Barolitanus), profesor dijalektike na padovanskom sveučilištu, čiji je komentar uz Ovidija također u izdanju. Scelsio je objavio i Filippu Foscariju posvećen zbornik filoloških bilježaka *Foscarilegia ex Nicolao Scelsio Michaele Barolitano aedita, in quibus multa locorum ac plurima & varia, quaeque maxime necessaria comperta sunt, quaeque minime exponi digna videbantur*, stampata per Paulo Danza, [Venezia], 1523 adi 7 mazo (Edit 16 CNCE 25634), i filološku analizu Sannazara *Il Daphni di Vergilio Egloga V. per il Luttareo dal latino al uolgare tradotta. Et hannoui del dignissimo Sannazaro i luoghi tutti da lui alla sua nobilissima Arcadia di questa istessa Egloga tradotti per lo istesso autore insieme qui raunati. Ecce etianio una Epistola d'uno bello, et diletteuole caso dubbitatiua et poi alchune altre non dispiaceuoli rime*, In Vinegia: per Gregorio De Gregoriis, 1525 (Edit 16 CNCE 78556; usp. Cicogna u Stefano Piazzone, *Discorso della eloquenza volgarizzato da Emmanuele Cicogna*, Alvisopoli, Venezia, 1840, Carlo Dionisotti, »Per una lettera del Sannazaro«, u: *Omaggio a Gianfranco Folena* (sv. II), Editoriale

Slavni mletački humanist Pietro Bembo (1470–1547) nije cijenio Becichema; u pismu 6. listopada 1525. (iz Padove u Veneciju, Giovanniju Battisti Ramusiju) proglasio je Romola Amasea daleko boljim predavačem od »jednog Becicca«. ⁴⁷

Drugo Bembovo pismo i jedna Sanudova vijest određuju *terminus post quem* i *terminus ante quem* Becichemove smrti. Radi se o razdoblju nakon 4. veljače 1526. – kad je, prema Sanudu, Becichemo uputio molbu mletačkoj vladi da se jednom njegovu nečaku dodijeli prva slobodna služba namijenjena Skadranima – a prije datuma Bembova pisma (23. rujna). ⁴⁸

Supruga je nadživjela Becichema i poslije njegove smrti jednu njegovu zbirku četrnaest zajedno uvezanih knjiga prodala Giacomu Petrecinu iz Castiglionea. ⁴⁹

Programma, Padova, 1993, 921–930). Scelsiov je komentar uz Ciceronova pisma objavljen zajedno s komentarima Becichema i ostalih u Veneciji 1537. i 1544.

⁴⁷ Bembo, n. dj. (2), sv. 2, 1809, 102–103 (6. 10. 1525, di Padova. Pietro Bembo al Rannusio[!]. A Vinegia): »Questi sono i governi e giudici di M. Marin Giorgio, che pare appunto, che porti odio a tutti quelli, che sanno le belle e buone lettere, o che le vogliono apparare e sapere. E questo anno passato lasciò partir di qui M. Romulo, il quale era più necessario, che Lettor che ci fosse, ed hallosi lasciato torre dai Bolognesi, che se'l conoscono, ed hannolo ben caro, ancora che avessero tre altri lettori nelle umane lettere, ed hannogli tutti molto migliori, che questo non è, che è solo ora qui, il quale nessuno vuole udire, nè apprender della sua dottrina. Nè dico ciò, perchè il povero Becicco non meriti la grazia di quella Rep. che la merita, e non sarebbe ben fatto levargli questa lettura e salario, che egli ha. Ma dicolo, perchè se ne doverebbe almeno avere un altro, dal qual potessero apparar le buone lettere coloro, che le cercano, i quali allora tutti si partirono con M. Romulo, dico gli stranieri, ed ora sono a Bologna con lui a gran biasimo di cotesta Signoria, che non ha saputo ritenersi qui il primo lettore umanista della Italia, massimamente essendo egli di lei nomo e suddito.«

⁴⁸ Sanudo, n. dj. (2), sv. 40, 778, 4. veljače 1526: »Fu posto una gratia, poi leta una suplication di domino Marin Bizichemi da Scutari leze rethorica a Padoa, e lui era a la renga dove si lezeva. Narra la morte di Mario suo fiol era canonico di Brexa, et molti meriti di soi passati di Bizichemi a Scutari et soi, qual dice scriver la historia veneta qual compirà havendo il modo di poter compir di veder li secreti; pertanto richiede che a uno suo nepote li sia concesso il primo offitio solito darsi a scutarini, che primo vacherà, ut in parte. Et fu presa.« – Bembo o Becichemovoj smrti piše Romolu Amaseu 23. rujna 1526. iz Padove u Bolognu: »A M. Romulo Amaseo. A Bologna. Per la morte del Bezicco. Monsignor Boldu ed altri uostri amici hanno operato che se uorrete accettare il uenire a questa lettura, a uoi sarà dato tutto quello, che hauea il detto Bezicco, ed alcuna cosa piu. Egli hauea cento fiorini.« Bembo, n. dj. (2), sv. 3, 183–185.

⁴⁹ »Hos libellos ego Iacobus Petrecinus Castionensi[s] emi ab uxore quondam peritissimi domini Marini Bezichemi Scodrensis«, Canova, n. dj. (26). Među uvezanim naslovima nalazi se i *Epitalamij Trogirana Mateja Andreisa*, *Epithalamium Matthaei Andronici Tragurini in nuptias Vladislai invictissimi Pannoniarum ac Boemiae regis et Annae Candaliae reginae serenissimae*, Bernardino Vitali, Venecija, 30. srpnja 1502 (Edit 16 CNCE 1714). O ovom djelu Neven Jovanović, »Epithalamium Mateja Andreisa. Žanrovski okvir i struktura djela«, *Umjetnost riječi*, 38 (1994), 1, 57–64; isti, »Jedan rani

Becichemovo djelo obilježavaju bujna, često efektna retorika, zajedljiva polemičnost, široko poznavanje antičkih autora i istančan osjećaj za nijanse latinskog jezika. Filološki se bavio Plinijem Starijim, Apulejem, Ciceronom i komentatorom Ciceronovih retoričkih djela Gajem Marijem Viktorinom, Kvintilijanom, Ovidijem. Premda izbjeglica s druge obale Jadrana, uspio je steći obrazovanje i društvene vještine koji su mu otvorili put u okružje humanističke škole pri Kancelariji Svetog Marka i padovanskog sveučilišta, omogućili mu natjecanje s Raffaeleom Regiom, Girolamom Calvom, Battistom Egnazijem, Romolom i Gregorinom Amaseom, doveli ga u isti red s Vettoreom Faustom, Battistom Spagnolijem Mantovanom, Girolamom Bolognijem i Marcantoniom Sabellicom, te mu donijeli poštovanje obrazovanih mletačkih patricija.⁵⁰ Njegova karijera, društveni kontekst, djelo i filološki pristup zaslužuju posebno, obuhvatnije istraživanje.

Becichemova mreža grupne povezanosti (da posegnem za terminom sociologa Georga Simmela) preklapa se na čvorovima pojedinih aktera – kao što su Antonio Calbo, Girolamo Bogni, Pietro Barozzi, Marcantonio Sabellico, Pietro Bembo, Romolo Amaseo – s mrežama dalmatinskih humanista čiji izravni kontakti s Becichemom nisu poznati; takvi su Šibenčanin Juraj Šižgorić, Splićanin Jerolim Cipci (i, preko njega, Marko Marulić), Trogirani Jerolim Makarelić i Koriolan Cipiko, zadarski učitelji Nardino Celinese i Palladio Fosco, Rabljanin Kristofor Crnota. Ova su preklapanja indicija za daljnja istraživanja (koja bi mogla otkriti i izravne dodire), ali i indicija raspona mreža povezanosti dalmatinskih intelektualaca – radi se o relativno tijesnom krugu.

2. *Ovidianae annotationes* i kodeksi

U svesku s nizom drugih komentara u Veneciji 1525. objavljeno je Becichemovo djelo *Ovidianae annotationes*, odnosno *In Heroidum epistulas annotationes* (*Bilješke uz Poslanice heroïda*).⁵¹ Djelo ima dva predgovora. Jedan je datiran 5. lipnja 1525, pisan u Padovi i upućen mladom Filippu Foscariju, sinu mletačkog poslanika Marca.⁵² Drugi je od 1. svibnja 1495, pisan u Dubrovniku i posvećen dubrovačkom rektoru i senatu. U posveti Foscariju Becichemo ističe da je bio

---

humanistički epitalamij«, *Forum, mjesečnik razreda za književnost HAZU*, 33 (1994), 9–10, 717–727.

⁵⁰ O Becichemu u kontekstu mletačkog humanizma Margaret L. King, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2014 (prvo izdanje 1986), po indeksu s. v. Becichemo, Marino.

⁵¹ Usp. gore bilj. 46.

⁵² Filippo Foscari umro je mlad, prije svibnja 1526. (vjerojatno u veljači te godine). Bio je učenik Nicolò Scelsija Michelea Luttarea, priređivača izdanja komentara uz Ovidija iz 1525. Filippov otac Marco, sin Giovannijev, bio je od 1522. mletački poslanik kod pape Hadrijana VI. u Rimu, kasnije kod Firentinaca (1527–1530) te kod Karla V. (1530, 1532,

mlad dok je djelo sastavljao (u Dubrovniku je Becichemo, rođen 1468, prvi put boravio od svoje 24. do 27. godine) i da su bilješke njegovi slušači zapisivali žurno. U posveti rektoru i senatu objavljuje da je postupao onako kako je naučio od svojih učitelja, upozoravajući dubrovačku mladež da neke autore treba neprestano proučavati i zbog učenosti i zbog rječitosti, a druge čitati samo zbog učenosti; naglašava da pri čitanju djela valjanih autora ništa nije mijenjao bez razloga i bez potpore u drevnim kodeksima, ništa nije tumačio bez navođenja uzroka ili neospornog autoriteta. Pritom se nije oslanjao previše ni na antičke ni na suvremene gramatičare, ni na Servija i Priscijana, ni na Lorenza Vallu i Giovannija Tortellija. Napominje da su bilješke s njegovih predavanja o *Heroidama* prikupljali dubrovački građani i dubrovačka omladina, da su tim predavanjima višekratno prisustvovali i članovi samog senata.

Glavni se dio djela – pod nešto drugačijim naslovom *Ex Ragusinis in Epistolas Ouidii obseruationibus Marini Becichemi Scodrensis excerpta* (*Izvaci iz dubrovačkih opaski uz Ovidijeve poslanice*) – sastoji od 241 kratkog komentara. Becichemo najprije govori o cjelini Ovidijeve zbirke, onda o pojedinim stihovima pojedinih poslanica, počevši od Penelopina pisma Odiseju pa do Saffina pisma Faonu (koje je za srednjovjekovne i renesansne čitaoce posljednje u Ovidijevu djelu). Becichemo tumači antička *realia*, ali i pitanja stila i metrike, rješavajući ih pozivanjem na druge antičke autore, na mišljenja filologa-suvremenika (Ubertina Clerica, Antonija Volsca, Angela Poliziana, Giorgia Merule, Domizija Calderinija), ponekad čak i na antičke natpise.⁵³ Povremeno se Becichemo oslanja na komentar uz *Heroide* izvjesnog Minutianusa; to djelo nisam uspio identificirati.⁵⁴

1535); uz Filippa, imao je još sinove Girolama, Pietra i Agostina, a umro je 1551; usp. Cicogna u Piazzone, n. dj. (46).

⁵³ Ovidius Naso, n. dj. (45): »CLXXX. in Ouidii epistolas annotatio. Quam mihi misisti uerbis Leandre salutem. In hoc nomine diphthongum Graecam translata in e longum testis est Minutianus; atque ita semper a Latinis scriptum et manu Nasonis et antiquis marmoribus testatur.« – Becichemove epigrafičke interese potvrđuje i 90. poglavlje *Stotinu pitanja iz pisama*, Becichemus, n. dj. (2), s primjerima iz Dirahija i Skadra: »Coniunx an coiux dicendum ex epistola ad Petrum Ia. Saldinum. Cap. lxxxx. (...) Ipse Dyrhachii uidi monumentum: in quo coiugis similiter citra N scriptum est: Septimia. O. feliciss. in memoriam Fabii Marci coiugis dulcis. Animae inocentiss. sepulcrum, et aquae sudorem posuit. Vbi annotaui etiam sepulcrum citra aspirationem pro nostra in Seruium sententia. Scodrae in ruinis ad radices montis saxum quamuis non integrum uidi his dictionibus: coniux et pignera karissima.« – *Corpus inscriptionum Latinarum* inače Becichemovo predavanje i komentare uz Plinija (Brescia, 1503) navodi kao izvor dvaju izmišljenih natpisa iz Dirahija i jednog iz Skadra: CIL 3, 24* i 25* (*Dyrhachium*), 108* (*Scodra*).

⁵⁴ Moglo bi se raditi o proširenoj, danas nepoznatoj verziji djela *De orthographia* gramatičara Lucija Cecilija Minucijana Apuleja, usp. Marco Cipriani, *Il De orthographia di L. Caecilius Minutianus Apuleius: introduzione, edizione, traduzione e commento*, doktorski rad, Università degli studi Roma Tre, Rim, 2009 (internet, 8. travnja 2023). Možda je to i

Važna je sastavnica Becichemovih bilježaka uspostava Ovidijeva teksta.⁵⁵ Procjenjujući tekstualne varijante, Skadranin citira tiskana izdanja, koja opisuju kao »općepoznata« – *vulgo, vulgata lectio, vulgati codices* – ali se poziva i na »stare rukopise koje je vidio«.⁵⁶ (Becichemova je terminologija neprecizna. Kao što se vidi iz primjera navedenih u bilješci, *codices* i *exemplaria* kod njega označavaju i rukopise i primjerke tiskanih izdanja. Tek ondje gdje stoji *antiqua manus, manuscriptus codex* ili slično možemo biti posve sigurni da se radi o rukopisima.⁵⁷)

Od 88. bilješke citiranje izvora varijanata, dotad vrlo neodređeno, postaje preciznije. Becichemo počinje navoditi imena vlasnika kodeksa te u bilješci uz 86. stih 9. heroide (*Dejanira Herkulu*) donosi čitanje koje imaju »vrlo stari kodeksi

---

Apuleius grammaticus kojeg također spominje Becichemo. – Postoji i izdanje *Heroida* s komentarima Ubentina Clerica, Antonija Volsca i Giorgija Merule koje je 1499. u Milanu priredio humanist i izdavač Alessandro Minuziano (San Severo, oko 1450 – Milano, prije 1532), ISTC io00166500, ali čitanja u tom izdanju ne odgovaraju onima koja Becichemo pripisuje Minucijanu; usp. bilješku 208 Becichemova komentara. O Minuzianu Paolo Pellegrini, »Minuziano, Alessandro«, *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 74, 2010 (internet, 22. studenoga 2023).

⁵⁵ Bilježenje različitih tekstualnih varijanti i procjena njihove prihvatljivosti bili su važne djelatnosti u humanističkim školama, kako u Italiji, tako i u Dalmaciji; usp. analizu glosa u trogirskom rukopisu Propercija i Ovidija, Luka Špoljarić, »Školske glose u trogirskom rukopisu Propercija i Ovidija (ms BAV Vat. lat. 5174): Crtica o humanističkoj nastavi u renesansnoj Dalmaciji«, *Filologija*, 67 (2016), 99–122.

⁵⁶ Nekoliko primjera: *Quinta decima in epistolas Ouidii annotatio. Quid tibi Pisan-drum Polybumque Medontaque dirum. Sic habent omnes codices hactenus impressi, sic et manu scripti. (...) Tricesima quarta in epistolas Ouidii annotatio. Ille gradu propior sanguinis, ille comes. quidam manu scripti codices habent: iste comes, non ille. et quamquam uulgata lectio non est improbanda, tamen, haec placet plus nimio ad euitandam sensus confusionem. (...) Quinquagesimanona in Ouidii epistolas annotatio: Detegit ingenio uulnera facta tuo. Sic habent manu scripti et primae impressionis codices. (...) Sexagesima in Ouidii epistolas annotatio: Heu ubi pacta fides. Interpretes contra omnium codicum testimonia heus legunt (...) Si tamen sunt codices, in quibus scriptum heus, haud repugno (...) Septuagesimasecunda in Ouidii epistolas annotatio: Nec steterant in te uirque paterque meus. Sic habent quotquot codices uidere potui. (...) Septuagesimatertia in Ouidii epistolas annotatio: Sed leuis eiectam continet alga ratem. Bona exemplaria nunc pro sed habent, atque proculdubio sic emendanda est lectio (...).*

⁵⁷ Izjednačavanje rukopisa i tiska shvatljivo je za doba u kojem je od izuma tiska prošlo tek sedamdesetak godina (otprilike tri generacije), gdje rukopisne i tiskane knjige još uvijek ravnopravno supostoje, pri čemu tiskana izdanja mogu biti i starija od rukopisa. To doba nema na raspolaganju ni osnovna bibliografska pomagala; od Becichemova doba do objavljivanja *Repertorium bibliographicum* Ludwiga Haina 1822. proći će gotovo tri stoljeća. Da su rana tiskana izdanja, priređivana prema kasnije izgubljenim rukopisima, vrijedna za uspostavu teksta upravo u slučaju *Heroida* pokazuju suvremena istraživanja poput Wilfried Lingenberga, »Der Heroidestext in den frühesten Drucken«, *Hermes*, 144 (2016), 1, 69–96.

dubrovačkog patricija Ivana Gučetića i pjesnika Crijevića«, *uetustissimi codices Io. Gottii Patricii Ragusini Ceruinique item poetae*. U bilješci 128 citira se po prvi put stari primjerak (*uetus exemplar*) u posjedu Marca Picardija (*Marcus Picardus*); u bilješci 158 prvi put se kao vlasnici Ovidijevih knjiga spominju *Carabellus* i *Mentius* (potonji u slogu i kao *Meatius* i *Mintius*, zbog manje poznatog imena ili nejasnoća u rukopisnom predlošku); njima se u bilješci 181 pridružuje *Laurinus*. Iz iste bilješke saznajemo da *Carabellus* i *Laurinus* predaju u Brescii, *Brixiae profitentur*. Bilješka 228 čak suprotstavlja *codices Ragusini* s jedne i *codices Brixiani* s druge strane. Bilješka 229 prvi put spominje *meus... codex*, primjerak u Becichemovu vlasništvu (taj kodeks Becichemo dalje citira u bilješkama 231, 237, 239: *meus manuscriptus codex*).

Ukupno 40 od 251 bilješke komentira čitanja iz kodeksa imenovanih vlasnika; ne računajući samog Becichema (koji samo svoj kodeks, bez drugih, navodi tek u jednoj bilješci, 229), 28 se bilježaka odnosi na kodekse Dubrovčana, a 25 na one stanovnika Brescie.

Tko su bili ti vlasnici? Od Dubrovčana, Ivan (Stjepanov) Gučetić (Goče, 1451 – 11. ožujka 1502) i Ilija (Lamprin) Crijević (Crieva, 1463 – 15. rujna 1520) poznati su humanisti i književnici. *Mentius* će najvjerojatnije biti Gučetićev vršnjak Petar (Marinov) Menčetić (Menze, oko 1451 – 2. veljače 1508) koji se u svojoj oporuci predstavio kao *poeta*.⁵⁸ U doba Becichemove prve službe u Dubrovniku sva su tri dubrovačka patricija bila starija od Skadranina; Gučetić i Menčetić imali su tada preko 40 godina, Ilija Crijević 30. Sva su trojica 1494–1496. barem povremeno boravila u Dubrovniku.⁵⁹ Veze Becichema s Crijevićem i Gučetićem nisu bile ograničene na kolacioniranje kodeksa. Crijevićevu pjesmu Becichemu o lošem profesoru već sam spomenuo; u 202. bilješci Becichemo spominje (ali ne citira) epigram o četrnaest svjetskih čuda koji je sastavio za dubrovačkog pjesnika: *ut nos ad Aelium Ceruinum quodam epigrammate quatuordecim miranda orbis miracula collegerimus*.⁶⁰ Gučetiću je pak posvetio četrdeseto razmatranje zbirke *Stotinu pitanja iz pisama*, prvi put objavljeno 1504. (kad je Gučetić već bio pokojan), pod naslovom *De differentia theseos et hypotheseos, quid sit causa, quae*

⁵⁸ Za identifikaciju Menčetića zahvaljujem Tomislavu Bogdanu. Menčetić je u Veliko vijeće primljen 1472; vjerojatno je studirao u Italiji, i to vjerojatno pravo i vjerojatno prije 1473; oženio se 1486. Biografiju vidi u Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*. Sv. 5, *Odabrane biografije (E–Pe)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb; Dubrovnik, 2014.

⁵⁹ Gučetić je 1496. bio općinski odvjetnik, sudac u Kolegiju dvadesetorice i prokurator samostana sv. Marije od Anđela; Menčetić je 1494. bio *officiale dell'arte di lana* i prokurator franjevačkog samostana, a 1495. jedan od petorice *cazamorti* i stonski knez; Crijević je 1494. izabran za općinskog odvjetnika, 1495. bio je kaštelan u Stonu, a 1496. prvi je put predložen za rektora dubrovačke škole (ali nije izabran; mjesto će dobiti tek 1498); sve prema Vekarić, n. dj. (58).

⁶⁰ Ovidius Naso, n. dj. (46).

*genera causarum, et quae a Graecis asystata dicuntur (O razlici teze i hipoteze, što je sudski predmet, koje su vrste predmeta, a koje Grci nazivaju asystata).*⁶¹

Što se tiče trojice brescianskih učitelja i vlasnika Ovidijevih kodeksa, Bernardino Laurino (Lorini) dobio je u Brescii građansko pravo 1492, pošto je već dvanaest godina ondje živio s ocem, bratom i obitelji;⁶² ranije smo ga susreli kao autora pohvalnog pisma Becichemu nastalog prije 1504, a Skadranin mu je posvetio i 86. poglavlje svojih *Stotinu pitanja iz pisama* (pod naslovom *In et con sequente etiam consonante non semper producuntur in compositione. Ex epistola ad Bernardinum Laurinum – In i con ne duže se uvijek u složenicama, čak i kad slijedi suglasnik. Iz pisma Bernardinu Laurinu*). Laurino je umro prije 1517. – Marco Picardi, *grammaticae et rethoricae professor*, iz Bergama je u Bresciu došao 1472, kao privatni učitelj kneževa Martinenga;⁶³ bresciansko je građansko pravo dobio 1486, nakon osamnaest godina boravka u gradu; u tamošnjim se dokumentima spominje do 1512, kad je izbjeglim građanima, nakon pada Brescie, radi potpore povratka Mlečana određen poseban porez (Picardiju od jednog denara).⁶⁴ Oko 1493. Picardi je objavio u Brescii, kod Battiste Farfenga, prigodni svadbeni govor *Oratio coniugalis ad Margaretam Paracleram Comitemque Galeacium, cum variis carminibus* (ISTC ip00629500). U govoru zahvale brescianskom vijeću 1504. Becichemo je citirao pohvalni epigram koji je sastavio »iskusni učitelj latinskoga« Picardi:

De Marco Picardo ueterano latinitatis magistro nihil dicam; qui uel unico distico iudicium de me plenum protulit sic ad Sabinum scribens:

⁶¹ Becichemus, n. dj. (2).

⁶² Signaroli, n. dj. (8), 114, dokument 22, Brescia, 23. 4. 1491: »cum iam annis duodecim preteritis ipse magister Bernardinus habitaverit cum eius patre nunc defuncto et Francisco eius fratre ac tota familia sua in civitate Brixie continue docendo filios civium bonas litteras et bonos mores et in hac civitate uxorem accepit animo et intentione vivendi in prosperis et adversis cum hac magnifica comunitate emeritque domum in ipsa civitate Brixie in qua habitat et perseverare intendit ac vivere et mori...« Daljnje podatke o Laurinu v. Brumana, n. dj. (4), 169.

⁶³ Paolo Guerrini, *Una celebre famiglia lombarda, i conti di Martinengo: studi e ricerche genealogiche*, Geroldi, Brescia, 1930, 202 i dalje, citira više Picardijevih epigrama posvećenih članovima kuće Martinengo.

⁶⁴ Brumana, n. dj. (4), 170, i Signaroli, n. dj. (8), 23, 99, dokument 12, Brescia, 3. 2. 1486: »Pro magistro Marco Picardo, gramatice et rethoricae professore, supplicante quod, cum iam annis decem et octo civitatem hanc incoluerit in eaque vivere et mori decreverit et laudabiliter se exerceat in litterarum arte docendarum disipulis, quod bonorum suorum liste accipiantur ipsaque bona aestimentur et in bono civitatis Brixiae estimo incorporentur, prout fit de aliis civium bonis...«

Praecellens monumenta probet quod nostra Marinus

Gaudeo: nam probat is quod probus ipse probat.⁶⁵

O Marcu Picardiju, prokušanom učitelju latinštine, neću ni govoriti; on je jednim jedinim distihom iznio o meni potpun sud, pišući Sabinu ovako:

Vrsni Marino smatra da valjaju zapisi moji;

to me raduje; jer, što njemu valja, i valjanom samom će valjat.

Napokon, u popisu stanovnika Brescie 1498. kao žitelj četvrti *citadella vecchia* spominje se učitelj Alessandro Caravelli⁶⁶ – on bi mogao biti *Carabellus* Becichemova komentara *Heroida*.

3. Filološki pristupi

Proučimo li Becichemove bilješke o čitanjima kodeksa imenovanih vlasnika, uočiti ćemo, najprije, da se javljaju uz 9, 14, 16, 17, 19, 20, 21. te 15. heroidu; najviše ih je (24) uz ovu posljednju, Sapfinu. Čitanja Gučetićeva kodeksa spominju se u 16 bilježaka, Crijevićeva u 20 (njih je najviše), Menčetićeva u 11; od brescianskih, navodi se 16 čitanja Picardijeva kodeksa, 15 Carabellijeva, 10 Laurinova.

<i>Heroida</i>	<i>Koliko bilježaka</i>	<i>Broj bilješke</i>
9 (Dejanira Herkulu)	2	88, 91
14 (Hipermeatra Linceju)	3	128, 131, 136
16 (Paris Heleni)	5	158, 159, 162, 163, 168
17 (Helena Parisu)	1	171
19 (Heroja Leandru)	1	181
20 (Akontije Cidipi)	3	189, 192, 197
21 (Cidipa Akontiju)	1	201
15 (Sapfo Faonu)	24	207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 223, 225, 226, 228, 229, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 239

Tablica 1: Bilješke iz Ovidianae annotationes u kojima se imenuju vlasnici kodeksa, prema pojedinim heroidama

Kad prosuđuje tekstualne varijante, Becichemo postupa nešto drugačije od modernih filologa. Potonji prihvaćaju Housmanovo »the only object of seeking and collating manuscripts is to restore the author's text, to recover what he said«

⁶⁵ Becichemus, n. dj. (2). Vladimir Rezar upozorava da *figura etymologica* u pentametriu sadrži i neprevodivu igru riječi; premda je u knjizi tiskano *probus*, malim slovom, istovremeno se aludira i na ime rimskog gramatičara iz I. st. Marka Valerija Proba (*Probus*).

⁶⁶ Signaroli, n. dj. (8), 23.

te odvaguju varijante kako bi odredili koju je od njih Ovidije mogao napisati. Becichemo, međutim, varijantama pristupa na različite načine, od kojih su Housmanu bliska samo dva, i to ne najčešća (4 i 6 u donjem popisu). Ponegdje, suprotno modernima, Becichemo čak dopušta ravnopravno supostojanje više inačica.

Uočavam šest skupina Becichemovih strategija:

1. komentator ne eksplicira svoje mišljenje (bilješka 88, 162, 189, 192, 197, 208, 210, 218, 229, 238)
2. drži, eksplicitno ili implicitno, da se može prihvatiti više varijanata (91, 171, 181, 209, 213, 215, 225; 226: *omnes recte*; 228, 234, 236); i kad preferira jednu, dopušta i ostale slične (212: *et haec omnium optima uidetur quoniam a Laurini et Carabelli exemplaribus itemque uulgatis non est penitus aliena*; 231: *haec lectio recta uidetur, sed rector...*; 237: *siquis uelit uulgatam seruare lectionem... poterit tueri factum*)
3. čitanje proglašava ispravnijim ili prihvatljivijim (233: *Ceruini codex rectius*; 239: *quae lectio probabilior uidetur... per parentesim hunc pentametrum lege*), ali bez objašnjenja; nešto mu se naprosto ne sviđa, *displicet* (91, 131, 216) ili mu se sviđa jako (91: *lectio perplacet*)
4. argumentira gramatički, stilski i estetski: neko je čitanje »istinitije« ili »istinito« (128: *uerior*; 158: *uera lectio*), zvučno »manje resko« (158: *est minus asperum*) ili valjano i elegantno (168: *proba, et elegans mihi haec lectio uidetur*); karakteristično za Ovidija (136, 163: *lectionem optimam, uereque Ouidianam puto*; 214: *Ouidiana geminatio*) ili slično mjestu drugog autora (Vergilija u 162); neko se čitanje ističe ispravnošću, ljepotom ili ružnoćom jezične upotrebe (136, 159, 163; 201: *pronomen illud eo loci positum sordidum et absonum censeo*; 207, 209, 215; 217: *durus uersus, sed melior, quam... optima est lectio...*), neko sintaktičkom potpunosti (223); nekad je kriterij prozodija, odnosno Ovidijev prozodijski uzus (207, 237)
5. daje naslutiti da je mogući argument za vrednovanje varijante starost kodeksa (88, 128, 91, 128, 136, 158, 163, 168, 171, 189, 207: *et placet et propter priscam lectionem maxime probabilis uidetur*; 209: *uetustissimum Mentii exemplar*; 218)
6. poziva se na kontekst pjesme i (antičku) stvarnost (131, 136, 211: *et haec est uera lectio* zbog Sappine seksualne orijentacije; 225, 228, 231, 234)

S Becichemovom strategijom 3 podudara se i suvremena filološka praksa navođenja varijanata u aparatu bez ikakvih komentara (ta je praksa nastala zbog prostornih ograničenja u tiskanim izdanjima, ali prešla je u tradiciju struke – prešutno se podrazumijeva da će kompetentan filolog sam dokučiti razlog isključivanja varijanata koje nisu u glavnom tekstu). Strategiju 5 (koju Becichemo, doduše, nigdje ne eksplicira, tek je nagovještava) moderna je filologija izrijekom odbacila prihvaćajući načelo da noviji prijepisi nisu nužno i lošiji, *recentiores non deteriores*. Strategija 2, pak, u izravnoj je suprotnosti s onim što se danas općenito smatra filološkom *znanošću* – iako suvremeni uvidi u npr. predaju srednjovjekovnih

tekstova ili genezu djela upozoravaju da ponekad nije moguće jednoznačno odrediti »što je autor napisao«; štoviše, upravo u slučaju Ovidijevih *Heroida* detaljno je istraživanje rukopisne recepcije, kako ga je sedamdesetih godina prošlog stoljeća proveo Heinrich Dörrie,⁶⁷ pokazalo da i modernim priređivačima jedini pouzdan orijentir ostaje stilsko-estetski kriterij, onaj neznanstven i subjektivan sluh za *lectiones uere Ouidianae*. Riječima Alessandra Barchiesija, kritički priređivač *Heroida*, suočen s nesavladivim brojem svjedočanstava i izbora među njima, mora dopustiti mogućnost da je svako sačuvano čitanje točno, jer okvir predaje određuju neprestane kontaminacije i interpolacije, te najpouzdaniji kriteriji ostaju leksički, metrički i stilistički, baš onako kao što su bili za Nicolaasa Heinsiusa u drugoj polovici 17. stoljeća⁶⁸ – pa i, dodao bih, za Marina Becichema oko 1500.

Društvo u kojem su 1525. objavljene Becichemove bilješke sugerira još jednu dimenziju Skadraninova posezanja za dubrovačkim i brescianskim kodeksima imenovanih vlasnika. Bilješkama, naime, neposredno prethodi djelo Becichemova suparnika Battiste Egnazija *Ioannis Baptistae Egnatii Veneti in Heroidas Ouidii, Sappho et Ibin obseruationes (Zapažanja Ioannesa Baptiste Egnatiusa Mlečanina uz Ovidijeve Heroide, Sappfu i Ibis)*. Zapažanja obuhvaćaju šest i pol dvostupačno tiskanih stranica, i već su bila objavljena, prvi put u Veneciji 1515.⁶⁹ Sam Egnazio,

⁶⁷ Heinrich Dörrie, *Untersuchungen zur Überlieferungsgeschichte von Ovids Epistulae Heroidum* (sv. 1–3), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1960–1972; Publius Ovidius Naso, *P. Ovidii Nasonis, Epistulae Heroidum*, prir. Heinrich Dörrie, De Gruyter, Berlin – New York, 2012 (digitalni faksimil izdanja iz 1971).

⁶⁸ Alessandro Barchiesi u Publius Ovidius Naso, *P. Ovidii Nasonis Epistulae heroidum. 1–3*, F. Le Monnier, Firenze, 1992: 9: »l'edizione di Dörrie con i suoi difetti e meriti, hanno chiarito una realtà un po' disarmante: il critico testuale delle *Heroides*, si è scritto autorevolmente, è quasi rinviato al punto di partenza degli studi ovidiani moderni, all'orizzonte operativo di uno Heinsius — nel senso che nessuno è riuscito a mettere ordine nel grande numero dei testimoni, e la scelta fra lezioni concorrenti rimane affidata alle capacità selettive dell'editore. Ogni lezione tramandata ha intrinseche possibilità di essere giusta, in un quadro segnato da incessanti pratiche di contaminazione e interpolazione. (I nostri strumenti — lessicali, metrici e stilistici — ci avvantaggiano parecchio su Heinsius, ma è preoccupante dover competere con lui in altre qualità).« – Za kritiku Dörriejeva rada, ponekad s neugodnim primjesama *odium philologicum* i ne bez prstoveti nacionalizma, vidi E. J. Kenney, »Review of *Untersuchungen zur Überlieferungsgeschichte von Ovids Epistulae Heroidum*«, *Gnomon*, 33 (1961), 5, 478–487 (sa značajnom napomenom »The 15th c. MSS, which also number about 100, are rightly ignored by D[örrie]«, E. Courtney, »Review of *Untersuchungen zur Überlieferungsgeschichte von Ovids Epistulae Heroidum. Teil 3*«, *Gnomon*, 46 (1974), 4, 411–413, G. P. Goold, »Review of *P. Ovidii Nasonis Epistulae Heroidum*«, *Gnomon*, 46 (1974), 5, 475–484, J. M. Hunt, »Review of *P. Ovidii Nasonis Epistulae Heroidum*«, *Henricus Dörrie*«, *Classical Philology*, 70 (1975), 3, 215–224.

⁶⁹ *Ioannis Baptistae Egnatii Veneti In Ouidii Heroides Sapphus Epistolam et Ibin obseruationes. Pu. Ouidii Nasonis Heroides. Longe emendatissime. Eiusdem Sappho.*

inače autor filoloških bilježaka *Racemationes*⁷⁰ i, čitalac će se sjetiti, Becichemov konkurent za profesorski položaj u Veneciji, jedan je među (neimenovanim) plagijatorima na koje se Becichemo obara u posvetnom pismu uz *Ovidianae annotationes* kad proziva nezahvalnike koji ono što su od njega, Becichema, naučili objavljuju kao vlastite *racemationes et spicilegia*, bez navođenja imena učitelja. Time tvrde, bocka Becichemo, da su napisali ono što je bilo napisano još prije njihova rođenja i zaslužili su kaznu po *lex Fania*, rimskom zakonu protiv plagijatora (zapravo se radi o *lex Fabia de plagiariis*, zakonu kojim su se otmica i skrivanje robova kažnjavali smrću).

Usprkos svem pravedničkom gnjevu, Becichemo je u nepovoljnoj situaciji jer svoje bilješke objavljuje desetljeće nakon Egnazijevih i tek treba čitaocima uvjeriti u prvenstvo, izvornost i filološku premoć svojeg djela. Tome služi troje: najprije predgovor iz 1495. upućen dubrovačkom rektoru i senatu, potom pozivanje na kodekse imenovanih vlasnika (koji uključuju i Dubrovčane) i, napokon, veća izdašnost Becichemovih komentara u odnosu na Egnazijeve kako po broju komentiranih mjesta, tako i po količini upotrijebljene građe – posebice ondje gdje se Becichemo koristi istim formulacijama kao Egnazio (usp. u prilogu bilješku 228 – prema kojoj bi obojica bila vlasnici kodeksa s istim čitanjem – i 238). Dio je natjecanja i filološki odabir; Becichemo kao bolje varijante često ističe navlaš one koje *nije* odabrao Egnazio (usp. bilješke 207, 209, 211, 212, 215, 223, 225, 229), dok u bilješci 123 otvoreno kritizira Egnazijevu emendaciju proglašavajući slijepim svakoga tko ne vidi njezinu neprikladnost.⁷¹

Polemička dimenzija Becichemova komentara budi određenu sumnju u autentičnost dubrovačkog kolacioniranja rukopisa. Što ako je Becichemo to izmislio naknadno, baš kako bi svome komentaru dao težinu veću od one koju ima Egnazijevih nekoliko stranica? Nitko od imenovanih nije mogao osporavati Becichemove tvrdnje – u doba objavljivanja *Bilježaka uz Ovidija* (1525) pokojni su bili već i Gučetić (umro 1502) i Menčetić (umro 1508) i Crijević (umro 1520); od Becichemovih brescianskih kolega sigurno je preminuo Laurino (umro prije 1517),

---

Eiusdem Ibis. Venetiis: ex aedibus Alexandri Paganini impressorum accuratissimi, 1515 die XV Iunii (Edit 16 CNCE 55726).

⁷⁰ Prvo izdanje: *In hoc volumine haec continentur. Marci Antonii Sabellici Annotationes veteres & recentes: ex Plinio: Liuiio: et pluribus authoribus. Philippi Beroaldi Annotationes centum. Eiusdem Contra Seruuum grammaticum libellus. Eiusdem Castigationes in Plinium. Eiusdem etiam Appendix annotamentorum. Ioannis Baptiste Pii Bononiensis Annotationes. Angeli Politiani Miscellaneorum centuria una. Domitii Calderini Observationes quaedam. Eiusdem Politiani Panepistemon. Eiusdem prelectio in Aristotelem: cui titulus est Lamia. Baptiste Egnatii Veneti Racemationes*, Venetiis: Iacobus Pentius de Leuco, 1502 die 16 Decembris (Edit 16 CNCE 33481).

⁷¹ Becichemo polemizira i s mlađim humanistom Giovannijem Francescom Contijem (Quinzianom Stoom, 1484–1557) koji od 1522. poučava u Brescii; usp. u izdanju bilj. 39 uz 207. bilješku.

a Picardiju ne znamo dokumentarnog traga nakon 1512. Mogućnost falsifikata ne možemo zasad ni potvrditi ni osporiti; još nisu identificirani ni rukopisni kodeksi ni tiskana izdanja *Heroida* koja bi pripadala nekom od navedenih humanista, a čije bi se varijante podudarale s Becichemovim navodima.⁷² Teško je, ipak, zamislivo da je Becichemo, ma koliko bio sklon pretjerivanju, izmislio *toliko* detalja (od kojih mnoge potvrđuje i rukopisna tradicija kako ju je rekonstruirao Dörrie). Usto, o filološkim interesima Gučetića i Crijevića, kao i o njihovu čitanju Ovidija, svjedoče i nezavisni izvori.⁷³

Bez obzira na (nepoznat) udio pjesničke slobode u djelu, važno je da *Ovidiana annotationes* predstavljaju Marina Becichema filološki obrazovanoj javnosti godine 1525. kao nekadašnjeg dubrovačkog profesora koji je varijante teksta *Heroida* u rukopisnim i tiskanim kodeksima procjenjivao zajedno s trojicom dubrovačkih i trojicom brescianskih prijatelja-humanista. Time, usput, i Dubrovnik dobiva na ugledu, kao mjesto drevnih kodeksa i obrazovanih patricija. U slučaju pak da je dubrovačkog kolacioniranja zaista bilo, ono je moglo imati i kulturnu vrijednost; pri takvim su čitanjima i uspoređivanjima svi prisutni (možda i ne samo vlasnici kodeksa) mogli na licu mjesta pratiti kako se filološke metode primjenjuju na građi iz njihove vlastite domovine.

---

⁷² Katalozi navode četiri inkunabule s *Heroidama* sačuvane u Hrvatskoj, sve tiskane u razdoblju 1480–1486 (to neće biti *codices primae impressionis*): Badalić 826 Ovidius, *Opera*, ed. Barnabas Celsanus, p. I–II, Vicentiae: Hermannus Levilapis Lichtenstein, pridie Id. Aug. [12. VIII.], VI Id. Mai [10. V.] 1480 (ISTC io00131000), NSK Zagreb i Knjižnica Male braće Dubrovnik; 827 Ovidius, *Opera*, prir. Barnabas Celsanus et Bonus Accursius, vol. I–II, Venetiis: Ricius de Novaria 1486 (ISTC io00134000), NSK Zagreb (iz elektronskog kataloga NSK: »Brojne bilješke na marginama na latinskom i mađarskom«); 831 Ovidius, *Epistularum Heroidum liber cum comment. Volsci et Hubertini Clerici*, Casale Monferrato: Antonius de Corsiono i Guilielmus de Canepa, 6 rujna 1481 (ISTC ic00747035), Šibenik FK Ink. 4 adl. 1 (nepotpuno); 834 Ovidius, *Heroides*, Venetiis: de Blavis de Alexandria, 1485, Cavtat N. ink. 57 (ISTC io00154200).

⁷³ Usp. za Gučetića Jireček, n. dj. (10), 451–452, 516–518 (o Gučetićevoj knjižnici s grčkim i latinskim autorima; Gučetić 1502. u oporuci među knjigama koje je posudio navodi i »Ouidio magior«), Darko Novaković, »Nepoznati epitaf Ivana Gučetića talijanskom filologu Domiziju Calderiniju«, u: *Hrvatska književna baština, knjiga 2, Ex libris*, Zagreb, 2003, 131–134; Vladimir Rezar, »Aloysius Ceruinus Ragusinus: veronski stihovi«, *CM XXXII* (2023), 5–57; za Crijevića, Irena Bratičević, »Knjiga i čitanje u pismima Ilije Crijevića Marinu Buniću«, *CM XXI* (2012), 69–88 (Crijević u pismu Buniću 1506. citira *Heroide*), Jovanović, n. dj. (32), Silvia Fiaschi, »Interessi lessicografici di Elio Lampridio Cerva (Ilija Crijević): prime indagini e nuove attribuzioni (ms. Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. Z. 486)«, *CM XXXII* (2023), 61–77.

